

Η ελληνική ιστοριογραφία για τη δεκαετία 1940: Τα πρώτα συνέδρια (1978)

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ, της Αντίστασης και του Εμφυλίου αποτελούν πλέον προσφιλές αντικείμενο της ιστορικής έρευνας στην Ελλάδα, ιδιαίτερα, μάλιστα, κατά την τελευταία δεκαετία.¹ Η πληθώρα των ερευνών, η συνεχής ανανέωσή τους και, κυρίως, οι διαφοροποιήσεις που έχουν ανακύψει ανάμεσα στους ειδικούς, μάς αναγκάζουν, κατά μια έννοια, να στραφούμε στις απαρχές αυτής της επιστημονικής αναζήτησης. Εφ' όσον, μάλιστα, οι διαφοροποιήσεις αυτές αφορούν βασικά σημεία της ερμηνείας των γεγονότων, η επανεξέταση κρίνεται απαραίτητη για την κατανόηση της περιόδου, της πορείας που ακολούθησε η ιστορική έρευνα πάνω σε αυτήν αλλά και του επιπέδου στο οποίο βρίσκεται σήμερα. Το κείμενο που ακολουθεί αφορά τα δυο πρώτα συνέδρια ιστορικών με κύρια θεματική τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940. Τα συνέδρια αυτά, όπως είναι γνωστό, διοργανώθηκαν από φορείς πέραν του επίσημου ελληνικού ακαδημαϊκού χώρου και πραγματοποιήθηκαν και τα δύο στο εξωτερικό. Το πρώτο έγινε στο Λονδίνο τον Μάιο του 1978 και το δεύτερο στην Ουάσινγκτον τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Το έτος 1978, λοιπόν, θεωρήθηκε ότι οροθετεί την έναρξη της επιστημονικής ενασχόλησης με τη δεκαετία του 1940 στην Ελλάδα,² ενώ η αναφορά και η συνεπακόλουθη κριτική των εργασιών των συνεδρίων εκείνων, γίνεται συνήθως σε συνδυασμό, με εκείνες των δυο συνεδρίων που ακολούθησαν το 1984 στην Κοπεγχάγη και την Αθήνα.³ Επιλέξαμε εδώ να εστιάσουμε την προσοχή μας στις εργασίες των δύο συνεδρίων του 1978. Η επιλογή αυτή, θεωρούμε ότι εξετάσουμε τις πρώτες προσεγγίσεις ανεξάρτητα από μεθυσστερες εξελίξεις ενώ, ταυτόχρονα, μάς παρέχει τη δυνατότητα αντιμετώπισης των όποιων συμπερασμάτων προκύψουν ως εφαλτήρια μελλοντικών αναζητήσεων πάνω στην εξαιρετικά κρίσιμη περίοδο της νεοελληνικής ιστορίας που ακολούθησε τη μεταπολίτευση της 24ης Ιουλίου 1974.

Οι στόχοι του κειμένου περιορίζονται, λοιπόν, στην εξέταση των εργασιών των συνεδρίων αυτών, σε συνδυασμό με την παρουσίαση των όρων της διοργάνωσής τους. Επιλέξαμε να ξεκινήσουμε θέτοντας ορισμένους βασικούς προβληματισμούς. Καταρχάς, λαμβάνοντας ως δεδομένη την παραδοχή ότι τα συνέδρια αυτά έχουν θεωρηθεί ως αφετηρία για την επιστημονική έρευνα της δεκαετίας του 1940, θα στρέψουμε την προσοχή μας, στο κατεξοχήν χαρακτηριστικό που οδήγησε σε αυτή τη θεώρηση. Στη χρήση, δηλαδή, από πλευράς επαγγελματιών μελετητών, ενός μεγάλου πλούτου αρχειακών πηγών. Στη συνέχεια, αφού συζητήσουμε για τα κύρια χαρακτηριστικά του πραγματολογικού υλικού, θα περάσουμε στην αναζήτηση των μηχανισμών, διαμέσου των οποίων έγινε δυνατή η διεξαγωγή των επιστημονικών συναντήσεων. Τα συνέδρια αυτά, όπως ήδη αναφέραμε, προέκυψαν από τις δραστηριότητες νέων επιστημονικών εταιρειών, οι οποίες δεν προέρχονταν από τον επίσημο ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο. Αφού παρουσιάσουμε τις εργασίες τους, θα αναζητήσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι έρευνες αλληλεπιδρούν και συνδυάζονται μεταξύ τους. Αυτό, θα επιχειρηθεί ταυτόχρονα με μια προσπάθεια ανάδειξης του συνολικού σχήματος ερμηνείας της δεκαετίας του 1940, όπως αυτό μπορούσε να εξαχθεί από τη μελέτη των ερευνών που παρουσιάστηκαν τότε. Σημείο στο οποίο εντοπίζουμε και τη σημασία των εξεταζόμενων συνεδρίων και στο οποίο, εν τέλει, θα οροθετήσουμε την κριτική μας.

Περιοριζόμαστε, λοιπόν, εδώ στα πρακτικά των δύο συνεδρίων, όπως αυτά παρουσιάστηκαν στο ευρύ κοινό, το 1982 και 1984, στους σχετικούς τόμους που τυπώθηκαν από τις εκδόσεις *Λιβάνη* και *Θεμέλιο* αντίστοιχα. Παράλληλα, γίνεται χρήση υλικού, που αντλήθηκε από τις συλλογές των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (εφεξής ΑΣΚΙ) και της Εταιρείας Μελέτης Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας (εφεξής ΕΜΙΑΝ), καθώς και πληροφοριών που προήλθαν από τη σχετική βιβλιογραφία. Ακόμη, οι σχετικές συζητήσεις με τον Προκόπη Παπαστράτη υπήρξαν καθοριστικές για την ενασχόληση του γράφοντος με το συγκεκριμένο θέμα και όχι μόνο. Για αυτές τον ευχαριστώ και από εδώ θερμά.

Τα αρχεία, τα τεκμήρια και οι πρώτες δημοσιεύσεις

Τα τεκμήρια για τα οποία έγινε λόγος στα μελετούμενα συνέδρια προέρχονται, στη συντριπτική τους πλειονότητα, από τα κρατικά αρχεία της Μεγάλης Βρετανίας, των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και της ναζιστικής Γερμανίας. Οι χώρες αυτές, έχοντας μακρά παράδοση στη διαφύλαξη αλλά και τη δημοσιοποίηση διοικητικών τους εγγράφων, και δεδομένης της εμπλοκής τους στα γεγονότα της ελληνικής δεκαετίας του 1940, προσέφεραν τη δυνατότητα έρευνας σε ένα μεγάλο εύρος τεκμηρίων, το οποίο προέρχονταν από τις διάφορες κυβερνητικές και στρατιωτικές υπηρεσίες τους.

Τα βρετανικά αρχεία της εποχής του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, προσφέρουν, ως προς την ελληνική περίπτωση, πολύτιμες πληροφορίες και για την περίοδο μετά τη λήξη του Πολέμου, εξαιτίας της συνεχιζόμενης εμπλοκής της βρετανικής πολιτικής στην Ελλάδα στα χρόνια που ακολούθησαν. Για την περίοδο που μας απασχολεί, οι πηγές από τις οποίες άντλησαν πληροφορίες οι επιστήμονες που μελετούσαν τα βρετανικά αρχεία, προέρχονταν από τρεις κυρίως συλλογές.

Καταρχάς, από τα αρχεία των υπουργείων Εξωτερικών (Foreign Office) και Πολέμου (War Office), καθώς και τεκμήρια που προέρχονταν από το ιδιαίτερο Γραφείο του Πρωθυπουργού (PREM). Το σύνολο των τεράστιων αυτών συλλογών απέχει στο Public Records Office (που, μετά την συνένωση με την Historical Manuscripts Commission το 2003, μετονομάστηκε σε «The National Archives»), το οποίο εδρεύει στο Kew του Λονδίνου, ενώ, ο αποχαρακτηρισμός των εγγράφων στα μεταπολεμικά χρόνια ακολουθούσε, αρχικά, τον κανόνα των πενήντα ετών, όπως ετέθη από τον νόμο Public Records Act του 1958 και, το 1967 περιορίστηκε στην τριακονταετία.⁴ Ας σημειωθεί ότι η δημοσιοποίηση των τεκμηρίων από την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αποτέλεσε εξαίρεση σε αυτούς τους κανόνες. Τον Ιανουάριο του 1974, υπό την διεύθυνση του Sir Jeffery Ede, έγιναν διαθέσιμα έγγραφα που αφορούσαν τους πρώτες δεκαέξι μήνες του Πολέμου, ενώ τον επόμενο χρόνο, εξαιτίας του ενδιαφέροντος που προσέλκυσε η αρχική δημοσιοποίηση, το σύνολο των τεκμηρίων της πολεμικής περιόδου διατέθηκε στο κοινό. Η εξέλιξη αυτή σύντομα είχε σαν αποτέλεσμα τη συγκέντρωση επιστημόνων από αρκετά μέρη του

πλανήτη οι οποίοι μελετούσαν τις διάφορες δημοσιευμένες συλλογές.⁵ Εκτεταμένες περιλήψεις εγγράφων, σχετικών με την ελληνική περίπτωση και προερχομένων από την πλέον ενδιαφέρουσα σειρά των βρετανικών διπλωματικών αρχείων (PRO-FO 371), η οποία περιέχει, μεταξύ άλλων, την αλληλογραφία του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών με διπλωμάτες, άλλες υπηρεσίες, εσωτερικά υπηρεσιακά έγγραφα αλλά και υπομνήματα, έχει δημοσιεύσει η Ακαδημία Αθηνών.⁶ Από πλευράς αμερικανικών αρχείων χρησιμοποιήθηκαν, κυρίως, η έκδοση *Foreign Relations of the United States* (εφεξής FRUS), αλλά και τεκμήρια που προέρχονταν από το Department of State (Υπουργείο Εξωτερικών), όπως εκείνα τα οποία σχετίζονταν με τις δυο επιτροπές που είχαν κληθεί να παρακολουθήσουν τις ελληνικές εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946 (AMFOGE 1&2).

Στην έκδοση FRUS έχει αποδοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα, ως προς την εύρυθμη λειτουργία του αμερικανικού πολιτεύματος, ήδη από την εποχή της πρώτης δημοσιοποίησης διπλωματικών εγγράφων, το 1861. Από την πρώτη εκείνη δημοσίευση, στις αρχές του Αμερικανικού Εμφυλίου Πολέμου, μέχρι την περίοδο που μας απασχολεί (1958-1978), η λειτουργία της υπηρεσίας που ανέλαβε τη συγκέντρωση και την έκδοση των εγγράφων μεταβλήθηκε, όπως ήταν φυσικό. Σημαντικός σταθμός θα μπορούσε να θεωρηθεί το 1924, έτος στο οποίο για πρώτη φορά τοποθετήθηκε ως υπεύθυνος των εκδόσεων, ένας επαγγελματίας ιστορικός, ενώ παράλληλα θα πρέπει να σημειωθεί και η σταδιακή αύξηση της καθυστέρησης της έκδοσης των εγγράφων, η οποία από την τριετία το 1909 ξεπέρασε την εικοσιπενταετία, το 1978. Η εξέλιξη αυτή θα πρέπει να αποδοθεί στην ανάγκη αποχαρακτηρισμού των εγγράφων. Θα πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι η χρήση των εκδόσεων FRUS, είχε εξαπλωθεί στο χώρο της ακαδημαϊκής κοινότητας αλλά και στο πεδίο του δημόσιου λόγου ήδη από τα χρόνια του μεσοπόλεμου διαστήματος. Η απαρχή του Ψυχρού Πολέμου επηρέασε, όπως ήταν φυσιολογικό και τις εκδόσεις, μιας και δίπλα στις διακηρύξεις της αμερικανικής κυβέρνησης για την ενημέρωση κοινού και Κογκρέσου στις πολιτικές της Ομοσπονδιακής κυβέρνησης καθώς και τη βαρύτητα που αποδιδόταν στις εκδόσεις αυτές, για την ισορροπία του συστήματος διακυβέρνησης, άρχισαν να εμφανίζονται ενστάσεις ως προς τη δημοσιοποίηση διαβαθμισμένων εγγράφων, καθώς και τις συνέπειες αυτής της πρακτικής σε ζητήματα εθνικής ασφάλειας.

Παρά τη δυσμενή αυτή εξέλιξη, ανάμεσα στα χρόνια 1964 και 1979, είχε δημοσιοποιηθεί σημαντικός αριθμός τεκμηρίων που κάλυπτε όλη την περίοδο 1940-1950.⁷ Παράλληλα, σημαντικές πληροφορίες είχαν αντληθεί από τα αρχεία του State Department. Τα αρχεία αυτά παρείχαν τη δυνατότητα έρευνας σε μια σειρά από ζητήματα, όπως οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946 μέσα από τα αρχεία των δύο Συμμαχικών Αποστολών, οι οποίες είχαν επιφορτιστεί με τον έλεγχο της εκλογικής αναμέτρησης του Μαρτίου καθώς και την αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων.

Η περίπτωση των γερμανικών κρατικών αρχείων παρουσιάζει, τέλος, μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πορεία, η οποία σχετίζεται, φυσικά, με τις διαδρομές του γερμανικού κράτους τον εικοστό αιώνα. Η πρώτη επίσημη αρχειακή υπηρεσία (Reichsarchiv), η οποία έδρευε στην πόλη Πότσνταμ, ιδρύθηκε το 1919, μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και την ανακήρυξη της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Η λήξη του επόμενου πολέμου, που σηματοδοτήθηκε από την πλήρη καταστροφή του ναζιστικού κράτους, συνοδεύτηκε και από τη διάλυση των υπηρεσιών του. Σημείο το οποίο αποτελούσε, άλλωστε, βασικό στρατηγικό στόχο των εμπόλεμων. Άμεση συνέπεια των επιχειρήσεων ήταν λοιπόν και η καταστροφή μεγάλου αριθμού ιστορικών αρχείων. Οι νικητές του πολέμου είχαν, παράλληλα, κατασχέσει τα αρχεία που βρισκόνταν στις περιοχές που είχαν απελευθερώσει, μέρος των οποίων χρησιμοποιήθηκε στις μεταπολεμικές δίκες των εγκληματιών πολέμου.⁸ Η κατάσταση περιπλέχτηκε, ακόμη περισσότερο, με τη δημιουργία δυο κρατικών οντοτήτων στη Γερμανία. Το 1949 ιδρύθηκε στο Βερολίνο –πρωτεύουσα της Λαϊκής Δημοκρατίας– αρχειακή υπηρεσία και τον επόμενο χρόνο στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας αντιστοιχη, η οποία λειτούργησε για πρώτη φορά το 1952, στην πόλη Κόμπλεντζ. Τρία χρόνια αργότερα, η δημιουργία της Bundeswehr είχε ως αποτέλεσμα την ανάγκη ίδρυσης και ιδιαίτερου τμήματος διαφύλαξης των στρατιωτικών της αρχείων. Η υπηρεσία που ιδρύθηκε ανέλαβε, μεταξύ άλλων, και την συγκέντρωση των στρατιωτικών αρχείων που είχαν κατασχεθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, κάτι το οποίο επετεύχθη σταδιακά και σε μεγάλο βάθος χρόνου, ενώ από το 1968 ξεκίνησε η μεταφορά των αρχείων στο Freiburg όπου και παραμένουν.⁹ Παράλληλα, τα χρόνια που είχαν ακολουθήσει τη λήξη του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα, η δημοσίευση πληροφοριών από τα αρχεία

των εμπλεκόμενων κρατών είχε αρχίσει να αποκτά ιδιαίτερη σημασία και στην οποία οφείλουμε να αναφερθούμε. Αυτό συμβαίνει, διότι αργότερα, η σημασία αυτή επεκτάθηκε στην πεποίθηση πως μέσα στα αρχεία «κρυβόταν η αλήθεια» για τη δεκαετία του 1940.¹⁰ Τη διαμόρφωση της πεποίθησης αυτής, είμαστε υποχρεωμένοι να την αποδώσουμε, κατά κύριο λόγο, στην παρουσία και την κυριαρχία της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, καθ' όλη την περίοδο μέχρι και το 1974. Η εθνικοφροσύνη είχε θέσει στον πυρήνα της, τον Εμφύλιο, το γεγονός δηλαδή το οποίο την γέννησε και του οποίου η ίδια στάθηκε τροφός. Κατά συνέπεια, κάθε αναφορά στη δεκαετία του 1940, συνέχισε να κυριαρχείται από τον πολεμικό λόγο της νικήτριας παράταξης, όπως αυτός είχε διαμορφωθεί κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης και στα χρόνια που ακολούθησαν τη λήξη των μαχών. Η ιδεολογική κυριαρχία συνοδευόταν βέβαια και από μέτρα, τα οποία περιόριζαν τη δυνατότητα άρθρωσης αντιλόγου. Η εθνικοφροσύνη, όπως και κάθε ιδεολογία άλλωστε, δεν ήταν μόνο «αφηρημένες ιδέες και αναπαραστάσεις», αλλά, «ιδέες και παραστάσεις αποτυπωμένες και αναγνώσιμες σε συγκεκριμένες μορφές πρακτικής».¹¹ Παρά το γεγονός αυτό, οι εσωτερικές αντιφάσεις της εθνικοφροσύνης, είχαν επιτρέψει τη σταδιακή μεταβολή της κατάστασης. Η εξέλιξη αυτή, άρχισε να γίνεται ιδιαίτερα φανερή στα μέσα της δεκαετίας του 1960, περίοδο στην οποία μπορούμε σημαντικό αριθμό έργων στα οποία εμφανιζόταν μια τελείως διαφορετική εικόνα για τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940, από αυτή που επέτασσε η εθνικοφροσύνη. Το ζήτημα της βιβλιοπαραγωγής των προδικτατορικών χρόνων δεν θα μας απασχολήσει εδώ, παρά μόνο στην περίπτωση δύο αφιερωμάτων που δημοσιεύθηκαν στον ημερήσιο αθηναϊκό τύπο και στα οποία παρουσιάστηκαν τεκμήρια από τα αρχεία ενός εκ των τριών κρατών που περιγράψαμε προηγουμένως.¹² Το πρώτο αφιέρωμα ήταν αποτέλεσμα έρευνας του Βάσου Μαθιόπουλου στα γερμανικά αρχεία και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ελευθερία* σε τριάντα συνέχειες, ενώ το δεύτερο αφορούσε την εργασία του καθηγητή του Πανεπιστημίου της Βιέννης, Πολυχρόνη Ενεπεκίδη και παρουσιάστηκε στην εφημερίδα *Το Βήμα*.¹³ Επιμένουμε στις συγκεκριμένες δημοσιεύσεις, διότι, εδώ μπορούμε να εντοπίσουμε τόσο την πεποίθηση που είχε αναπτυχθεί γύρω από τα αρχεία που αναφέραμε παραπάνω, όσο και το βάρος της κυριαρχίας της εθνικοφροσύνης, στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Στόχος, των δημοσιεύσεων, ήταν να καταδείξουν ότι στην κατοχική

Ελλάδα, έδρασε ένα «μεγαλειώδες κίνημα αντίστασης», το οποίο εξαιτίας των γεγονότων που ακολούθησαν είχε οδηγηθεί στην ιστορική σιωπή. Την ίδια εποχή, η Αντίσταση ήταν αναγνωρισμένη σχεδόν από όλες τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, ανατολικές και δυτικές, οι οποίες αντλούσαν μεγάλο μέρος της νομιμοποίησής τους, ακριβώς απ' αυτό το πολύμορφο και μοναδικό ιστορικό φαινόμενο. Αυτή την κατάσταση προσπαθούσαν να μεταβάλουν και προαναφερθέντες, αναμοχλεύοντας το παρελθόν, μιας και θεωρούσαν ότι η ιστορική απόσταση παρουσιαζόταν επιτέλους ικανοποιητική, ώστε μπορούσε να ξεκινήσει η επιστημονική μελέτη της δεκαετίας του 1940, και να λάβει η ελληνική Αντίσταση το χώρο που της άξιζε, ενώ ταυτόχρονα καταδείκνυαν και την πορεία που θα έπρεπε να ακολουθηθεί. Την έρευνα, δηλαδή, επί των ξένων αρχείων. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι την περίοδο εκείνη παρόμοιες απόψεις κοινούσε και ο Κομνηνός Πυρομάγλου, παλιός υπαρχηγός του ΕΔΕΣ, ο οποίος από το 1960 είχε ξεκινήσει τη δική του προσπάθεια για την αποκατάσταση του αντιστασιακού κινήματος, μέσα από την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα περιοδική έκδοση, *Ιστορικών Αρχείων Εθνικής Αντιστάσεως*.

Μέσα από τα ντοκουμέντα των γερμανικών υπηρεσιών, λοιπόν, έβγαινε ξεκάθαρα το συμπέρασμα ότι ο ΕΛΑΣ ήταν μια εξαιρετικά μαχητική οργάνωση, που προκάλεσε πλήθος προβλημάτων στα κατοχικά στρατεύματα. Αντίθετα, άνθρωποι που είχαν λάβει τον τίτλο του αντιστασιακού από το μεταπολεμικό ελληνικό κράτος, εμφανίζονταν στα ίδια ντοκουμέντα ως συνεργάτες των κατοχικών υπηρεσιών, ενώ οι αρχειακές πηγές έριχναν βαριές σκιές και στη δράση της κύριας αντιστασιακής οργάνωσης, τον ΕΔΕΣ.¹⁴ Με αφορμή τις δημοσιεύσεις αυτές μπορούμε να παρατηρήσουμε και την αντίδραση της εθνικοφροσύνης, απέναντι στην προσπάθεια ιστορικής έρευνας για τη δεκαετία του 1940. Σημείο το οποίο διαφαίνεται, τόσο στις δημόσιες παρεμβάσεις (αλλά και τον χαρακτήρα) πρώην συνεργατών των κατοχικών υπηρεσιών στα φύλλα των εφημερίδων που δημοσίευσαν τα αφιερώματα, όσο και στην οργανωμένη επίθεση κατά του Κομνηνού Πυρομάγλου, καθώς και στις καταγγελίες του Πολυχρόνη Ενεπεκίδη για ειδικά διαβήματα των ελληνικών υπηρεσιών προς στο γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών με σκοπό την παρεμπόδιση της έρευνας.¹⁵ Η δημοσίευση, φυσικά, 30 εκθέσεων από τα γερμανικά αρχεία και αποσπασματική ήταν αλλά και αδύναμη να αρθρώσει μια διαφο-

ρετική ερμηνεία από την κυρίαρχη. Σε κάθε περίπτωση όμως, όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε την εποχή εκείνη το εθνικόφρον αφήγημα για τη δεκαετία του 1940, εύκολα βαλλόταν, όχι μόνο από τις υπαρκτές προσπάθειες της Αριστεράς και των εκδόσεων που συνδέονταν με αυτήν, άλλα και μέσα από δημοσιεύσεις ατόμων που ευκαιριακή ή και καμία σχέση δεν είχαν με αυτήν. Κυρίως, όμως, η ερμηνεία της εθνικοφροσύνης βαλλόταν από τα ίδια τα ελάχιστα τεκμήρια που παρουσιάστηκαν. Αυτές οι εξελίξεις οι οποίες προοιωνίζαν ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον που θα μπορούσε να θέσει τις βάσεις για μια επιστημονική ανάλυση της δεκαετίας του 1940, δεν μετουσιώθηκαν τελικά σε πράξη, ενώ μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου σταματούν εντελώς.

Η κατάλυση της μεταπολεμικής ελληνικής δημοκρατίας έφερε, πράγματι, ένα εκ πρώτης όψης αδιέξοδο, μιας και το επίσημο ακαδημαϊκό περιβάλλον εμφανιζόταν τελείως απαγορευτικό για αναζητήσεις, σχετικές με τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940. Καθ' όλη την διάρκεια, της επτάχρονης δικτατορίας, η επίκληση του κομμουνιστικού κινδύνου ήταν στην ημερησία διάταξη και στα πανεπιστήμια, τα οποία ένιωθαν την «αύρα της Νέας Ελληνικής Ανοιξέως... (η οποία) ήρχισε καθαρίζουσα και τον νεφοσκεπή ουρανό του πνευματικού μας κόσμου».¹⁶ Σε αυτά τα φαινομενικά, όμως, χαμένα χρόνια, μορφοποιήθηκαν τελικά, όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι όροι και οι προϋποθέσεις για την επιστημονική διερεύνηση της δεκαετίας του 1940 της μεταπολίτευσης. Την ίδια χρονική περίοδο, συνέπεια της οικονομικής ανάπτυξης των προηγούμενων δεκαετιών, σημαντικός αριθμός Ελλήνων νέων είχαν, για πρώτη φορά σε τέτοια κλίμακα, τη δυνατότητα να σπουδάσουν ή και να επεκτείνουν τις σπουδές τους στη Δυτική Ευρώπη και την Βόρειο Αμερική. Αυτό συνέβαινε επειδή, είτε προσπαθούσαν να αξιοποιήσουν δυνατότητες εργασίας στο εξωτερικό είτε θεωρούσαν ότι οι σπουδές στο εξωτερικό σηματοδοτούσαν την απόκτηση ενός συγκριτικού πλεονεκτήματος, σε περίπτωση επιστροφής τους στην εσωτερική αγορά εργασίας. Αυτή την δεδομένη κατάσταση, η πραξικοπηματική άνοδος στην εξουσία, ενός στρατοκρατικού και καταπιεστικού καθεστώτος, την επανανοηματοδότησε, μιας και σε κάθε περίπτωση δίπλα στους προσωπικούς στόχους των φοιτητών, εισήλθε, την περίοδο εκείνη αναγκαστικά, ένα ισχυρό πολιτικό πρόσημο, το οποίο σχετιζόταν με το άμεσο πλέον βίωμα της ανώμαλης πολιτικής κατάστασης των προηγούμενων δεκαετιών.

Στο εξωτερικό, παράλληλα, οι φοιτητές είχαν εισέλθει σε ένα ακαδημαϊκό περιβάλλον, το οποίο, σε πλήρη αντίθεση με το ελληνικό, προσέφερε τη δυνατότητα θεραπείας επιστημονικών αναζητήσεων σε ένα ευρύτατο φάσμα επιλογών, με ελάχιστους μάλιστα περιορισμούς. Εκεί, ήρθαν σε επαφή με όλα τα θεωρητικά ρεύματα τα οποία είτε κυκλοφορούσαν, την περίοδο εκείνη στο δυτικό κόσμο, είτε τότε κυοφορούνταν. Τέλος, σε αρκετές περιπτώσεις συνάντησαν ελληνικής καταγωγής πανεπιστημιακούς, οι οποίοι ζούσαν και εργάζονταν στις χώρες αυτές. Αυτή η συνάντηση, ρευμάτων και ανθρώπων, στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία στην οποία κυριαρχούσε ένα ευρύτερο ερώτημα, το οποίο σχετιζόταν με την άνοδο της δικτατορίας στην εξουσία, φαίνεται πως είναι ζήτημα κομβικής σημασίας τόσο για τη μελέτη της ανάπτυξης της ελληνικής ιστοριογραφίας όσο και των κοινωνικών επιστημών γενικότερα στην Ελλάδα. Όφεις της συνάντησης θα έχουμε την ευκαιρία να εντοπίσουμε και στη συνέχεια του κειμένου, μέσα από την αναφορά στη δράση των τριών επιστημονικών εταιρειών που διοργάνωσαν τα συνέδρια του 1978.

Οργάνωση και παρεμβάσεις

Η πρώτη επιστημονική εταιρεία που θα μας απασχολήσει, η οποία είναι και η αρχαιότερη των τριών, είναι η Modern Greek Studies Association (εφεξής MGSA), που ιδρύθηκε στις ΗΠΑ τον Μάιο του 1968. Τότε, στο περιθώριο μιας επιστημονικής συνάντησης με θέμα την νεοελληνική λογοτεχνία, την οποία είχε διοργανώσει το Πανεπιστήμιο του Μέριλαντ, πάρθηκε η απόφαση για την ίδρυση μιας επιστημονικής εταιρείας, η οποία στόχο θα είχε την προώθηση των νεοελληνικών σπουδών στη βόρειο Αμερική. Πράγματι, λίγους μήνες αργότερα, το καταστατικό της MGSA, είχε δημοσιευθεί, ενώ η δεκαμελής προσωρινή εκτελεστική επιτροπή είχε προχωρήσει και στην διοργάνωση διεθνούς επιστημονικού συμποσίου στο Πρίνστον της Νέας Υόρκης.

Το συνέδριο γνώρισε αρκετή επιτυχία, με εκατοντάδες άτομα να συμμετέχουν στις τριήμερες εργασίες του, γεγονός το οποίο καταδεικνύει μεταξύ άλλων και το ευρύτερο ενδιαφέρον για τις νεοελληνικές σπουδές την περίοδο εκείνη στις ΗΠΑ. Η επιτυχία συνέβαλε στην ταχεία ανάπτυξη της Εταιρείας, η

οποία τον Ιούνιο του επόμενου έτους αριθμούσε περίπου 200 εγγεγραμμένα μέλη.¹⁷ Τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι το 1978, η MGSA προχώρησε σε αρκετές παρόμοιες δράσεις. Η διοργάνωση πέντε επιστημονικών συνεδρίων αλλά και η έκδοση περιοδικού αφιερωμένου στις βυζαντινές και νεοελληνικές σπουδές ξεχωρίζουν ανάμεσα τους, ενώ τα μέλη της προσέγγιζαν, το 1978, περί τα τετρακόσια άτομα.¹⁸ Η επιτυχία της Εταιρείας ήταν τέτοια, ώστε την ίδια περίπου εποχή μπορούσε να διαχειρίζεται ετήσιο προϋπολογισμό της τάξης των είκοσι πέντε χιλιάδων δολαρίων.¹⁹ Παράλληλα, το εξωστρεφές προφίλ της Εταιρείας συνδεόταν άμεσα, αλλά και καταστατικά, με την επίγνωση της ανάγκης συνεργασίας με άλλους φορείς ή άτομα που είχαν παρόμοια ενδιαφέροντα, για την προώθηση των βασικών της στοχεύσεων. Ένας από τους φορείς που επεχείρησε τη σύνδεση και τη συνεργασία με την MGSA ήταν και η επόμενη επιστημονική εταιρεία που θα μας απασχολήσει, η Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης (εφεξής ΕΕΠΔΕ). Η προσπάθεια για τη δημιουργία μιας ένωσης Ελλήνων πανεπιστημιακών που εργάζονταν στη δυτική Ευρώπη είχαν ξεκινήσει από το 1969. Μετά από σειρά διαβουλεύσεων, έξι έλληνες πανεπιστημιακοί συναντήθηκαν, τον Μάιο του 1970, στο Παρίσι. Σε αυτή τη συνάντηση, στην οποία συμμετείχαν οι Στρατής Καλογερόπουλος και Γιώργος Βουδούρης από τη Γκρενόμπλ, ο Γιάγκος Σιώτης από τη Γενεύη, οι Γιώργος Τενεκίδης και Τάκης Καρατζάς από το Παρίσι και ο Γιάννης Σπράος από το Λονδίνο, καταρτίστηκε ένας κατάλογος εκατόν είκοσι Ελλήνων πανεπιστημιακών, οι οποίοι θα μπορούσαν να δείξουν ενδιαφέρον στην προσπάθεια σύστασης μιας ένωσης πανεπιστημιακών. Στους μήνες που ακολούθησαν, πενήντατρείς πανεπιστημιακοί εκδήλωσαν ενδιαφέρον, απαντώντας θετικά στις ατομικές προσκλήσεις που εστάλησαν και, με τον τρόπο αυτόν, προκηρύχθηκε η ιδρυτική συνέλευση της Ένωσης Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης. Η συνέλευση ορίστηκε για τις 3 Ιανουαρίου του 1971 και συμμετείχαν είκοσι δύο Έλληνες πανεπιστημιακοί που ζούσαν και εργάζονταν σε διάφορες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Στην υπέρδεκάωρη συνάντηση, που έγινε στην αίθουσα Ivor Evans του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, εγκρίθηκε το καταστατικό και εκλέχθηκε το εξαμελές της Συμβούλιο.²⁰ Αμέσως μετά τη λήξη των εργασιών της συνέλευσης εμφανίστηκε, όμως, επιστολή διαμαρτυρίας, υπογεγραμμένη από Έλληνες πανεπιστημιακούς που εργάζονταν στη Γαλλία και οι

οποίοι, παρά την παρουσία των εν Γαλλία διατριβόντων, Μιχάλη Παπαγιαννάκη και Γιώργου Τενεκίδη στην ιδρυτική συνέλευση, αισθάνονταν αποκλεισμένοι από την διαδικασία. Στα τέλη Ιανουαρίου, επ' αφορμής ενός ταξιδιού του Γιάννη Σπράου στη Γαλλία, έγινε μια ακόμη συνάντηση στο Παρίσι, στην οποία συμμετείχαν δεκαέξι ακόμη πανεπιστημιακοί. Οι επιστήμονες αυτοί αντιμετώπιζαν μεν θετικά την ίδρυση της Ένωσης, παρόλα αυτά θεωρούσαν ότι θα έπρεπε να ξεπεραστεί το εμπόδιο του αποκλεισμού τους από την ιδρυτική συνέλευση. Η λύση που προτάθηκε αφορούσε την επιτάχυνση των διαδικασιών για την επόμενη γενική συνέλευση της Ένωσης, η οποία έγινε, τελικά, στις 2-3 Οκτωβρίου του 1971 στο Παρίσι. Σε αυτήν έγινε ένας σύντομος απολογισμός της δράσης του απερχόμενου συμβουλίου και κινήθηκαν οι διαδικασίες εκλογής νέου, στο προεδρείο του οποίου εκλέχθηκε ο Νίκος Σβορώνος.²¹ Παράλληλα, επικαιροποιήθηκαν και οι πρώτοι στόχοι της νεοπαγούς Ένωσης, οι οποίοι προωθούσαν, όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, τη μελέτη και δημοσίευση ερευνών σχετικών με τα σύγχρονα ελληνικά προβλήματα αλλά και την ανάγκη συνεργασίας με άλλους φορείς για την επίτευξη των στόχων αυτών. Το κύριο, όμως, χαρακτηριστικό της ΕΕΠΔΕ έγκειται στην εξαγγελία της στόχευσης για την «καθιέρωση ελεύθερων πανεπιστημιακών θεσμών σε μια ανεξάρτητη και δημοκρατική Ελλάδα».²² Η ΕΕΠΔΕ ήταν, από την ίδρυση της, μια αντιστασιακή οργάνωση πανεπιστημιακών, η οποία φιλοδοξούσε να εκπροσωπήσει τους Έλληνες ακαδημαϊκούς στο εξωτερικό, να βοηθήσει όσους είχαν διωχθεί από τη δικτατορία καθώς και να κρατά ενήμερο το κοινό στο εξωτερικό για την κατάσταση στην Ελλάδα.²³ Παράλληλα είχαν δημιουργηθεί ανά τόπους παραρτήματα της ΕΕΠΔΕ τα οποία, στο πλαίσιο των στόχων που είχαν τεθεί, είχαν αρχίσει να οργανώνουν εισηγήσεις-συζητήσεις όπου νέοι αλλά και μεγαλύτεροι σε ηλικία επιστήμονες μπορούσαν να εκθέσουν τις έρευνες τους. Οι συναντήσεις αυτές φιλοδοξούσαν να καταστούν τόποι «συνάντησης, επαφής και ελεύθερης συζήτησης ανάμεσα σε Έλληνες δημοκράτες, σπουδαστές, [...] νέους ερευνητές και πανεπιστημιακούς δασκάλους». Με τον τρόπο αυτόν εντοπίζουμε και πληροφορίες για το ξεκίνημα μιας από αυτές τις προσπάθειες, την εναρκτήρια ανακοίνωση σεμιναρίων που διοργάνωνε το «Ελεύθερο Σπουδαστήριο Παρισιοῦ».²⁴ Ανάμεσα στις δράσεις της ΕΕΠΔΕ ήταν και η λειτουργία θερινών σχολών στα οποία συμμετείχαν κυρίως νέοι φοιτητές από την Ελλάδα.²⁵ Παρα-

τηρούμε, συνεπώς, πως ο αντιδικτατορικός αγώνας όντως υπήρξε σημείο συνάντησης των επιστημόνων, μιας και το 1973 περίπου το ένα τέταρτο των Ελλήνων πανεπιστημιακών που εργάζονταν στη Δυτική Ευρώπη την περίοδο εκείνη συνδέονταν άμεσα ή έμμεσα με την Ένωση.²⁶ Στα χρόνια που ακολούθησαν την πτώση της δικτατορίας, αρκετοί ερευνητές παρατηρούσαν ότι, έπειτα από «ιστορικά κατανοητούς λόγους», στην Ελλάδα είχε αποκτηθεί ένα ελάχιστο επίπεδο λειτουργίας των επιστημονικών δομών. Η ίδρυση «τεχνοκρατικών κέντρων μελέτης, δημοσίων φορέων έρευνας, ειδικευμένων υπηρεσιών» ήταν ορισμένα από τα χαρακτηριστικά που οδήγησαν στην κατάκτηση αυτού του «πρώτου επιπέδου λειτουργίας». Ταυτόχρονα, όμως, εντοπιζόταν και η παρουσία ενός κινδύνου, ο οποίος αφορούσε την «υποταγή της ερευνητικής λειτουργίας στους φορείς της εξουσίας και των ισχυρών οικονομικών συμφερόντων». Αυτή η κατάσταση είχε θεωρηθεί ότι απομάκρυνε την επιστημονική έρευνα από τον κύριο ρόλο της, που ήταν η εξυπηρέτηση των λαϊκών αναγκών. Ως αντίρροπο σε αυτή την κατάσταση προκρίθηκε η ίδρυση ενός ιδιωτικού φορέα προοδευτικών επιστημόνων, ο οποίος θα αξιοποιούσε τις δυνατότητες που υπήρχαν για τη διεξαγωγή ερευνών, γύρω από τα «πραγματικά προβλήματα» που αντιμετώπιζε η ελληνική κοινωνία και παράλληλα θα εκλαίκευε τα πορίσματα των ερευνών αυτών.²⁷ Η προσπάθεια ξεκίνησε, τελικά, τον Ιούνιο του 1976 στην Αθήνα με την ίδρυση της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης και Προβληματισμού (εφεξής ΕΛΕΜΕΠ), η ιδρυτική διακήρυξη της οποίας δημοσιεύθηκε στο πρώτο τεύχος του ανασυσταθέντος περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα* (Β' περίοδος), το οποίο εξέφραζε για αρκετά χρόνια την Εταιρεία. Η ανάπτυξη της ΕΛΕΜΕΠ ήταν σχετικά γοργή αν και όχι χωρίς δυσκολίες.²⁸ Στους μήνες που ακολούθησαν ιδρύθηκαν παραρτήματα σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, ενώ τέτοια άρχισαν να λειτουργούν και στο εξωτερικό.²⁹ Έν εξ αυτών, το παράρτημα του Λονδίνου, κατάφερε, δυο μόλις χρόνια μετά την ίδρυση της ΕΕΠΔΕ, να συγκεντρώσει σημαντικό αριθμό Ελλήνων επιστημόνων που ζούσαν στην Αγγλία, να διοργανώσει συζητήσεις, ημερίδες αλλά και δύο επιστημονικά συνέδρια.³⁰ Οι τρεις αυτές επιστημονικές εταιρείες, για τα πρώτα χρόνια της δράσης των οποίων μόλις παραθέσαμε ορισμένες πληροφορίες, εμφανίζουν ορισμένες συμπτώσεις, αλλά και αρκετές διαφορές στη λειτουργία τους, στις οποίες οφείλουμε να σταθούμε. Καταρχάς, και οι τρεις εταιρείες αποτελούσαν ουσιαστικά,

δομές, παράλληλες με τον πανεπιστημιακό χώρο, οι οποίες έθεταν ως βασικό στόχο την προώθηση των νεοελληνικών σπουδών, αλλά και των επιστημόνων που τις θεράπευαν. Παράλληλα, όλες είχαν υιοθετήσει ένα εξωστρεφές προφίλ, το οποίο συνδυαζόταν μάλιστα και καταστατικά, με την επίγνωση της ανάγκης επικοινωνίας μεταξύ των διαφόρων ερευνητών καθώς και την αναγκαιότητα συνεργασίας με άλλους φορείς για την επίτευξη των στόχων που είχαν θέσει. Τέλος, όλες επιθυμούσαν να έχουν παρεμβατικό ρόλο στην κοινωνία. Σε αυτό το σημείο, στο χαρακτήρα δηλαδή της παρέμβασης, ξεκινούν και οι διαφοροποιήσεις μεταξύ τους.

Αυτό συμβαίνει διότι στην περίπτωση της ΕΕΠΑΕ και της ΕΛΕΜΕΠ, η θέληση για παρέμβαση στο δημόσιο λόγο, εμπεριείχε στον πυρήνα της ένα συγκροτημένο και συγκεκριμένο πολιτικό πρόσημο, το οποίο προέκρινε την ανάγκη επέκτασης της παιδαγωγικής διαδικασίας στα «πλατιά στρώματα», καθώς και τον κοινωνικό ρόλο των επιστημών, ο οποίος δεν ήταν άλλος από την εξυπηρέτηση των «προβλημάτων του λαού». Οι στοχεύσεις αυτές, στην περίπτωση της ΕΕΠΑΕ, υπερκαλύπτονταν από τις άμεσες ανάγκες του αντιδικτατορικού αγώνα, ενώ σε αυτή της ΕΛΕΜΕΠ, αποκαλύπτονται περισσότερο. Η ΕΛΕΜΕΠ αντιμετώπιζε την επιστημονική ανάλυση και έρευνα ως συστατικό και οργανικό στοιχείο κάθε πολιτικού προγράμματος, και προέτασε ότι «όταν η επιστήμη γίνεται με σοβαρότητα και συνέπεια» θα μπορούσε «να γίνει δύναμη επαναστατική».³¹ Στο σημείο αυτό μπορούμε να εντοπίσουμε αρκετά στοιχεία από την πολιτική φιλοσοφία του ΚΚΕ Εσωτερικού, κόμμα το οποίο συνδεόταν άλλωστε άμεσα με τις δυο οργανώσεις.³² Σε άρθρα δημοσιευμένα στο επίσημο θεωρητικό όργανο του ΚΚΕ Εσ. *Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική*, η ασαφής φράση για τους «ιστορικά κατανοητούς λόγους» που δεν είχαν επιτρέψει στην έρευνα να αναπτυχθεί στην Ελλάδα μπορεί να διευκρινιστεί περισσότερο. Το ΚΚΕ Εσ., την περίοδο εκείνη, θεωρούσε ότι το σύστημα εκπαίδευσης στην Ελλάδα δεν ανταποκρινόταν καν «στις ανάγκες και τις απαιτήσεις μιας σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας», μιας και ο χώρος της εκπαίδευσης έχοντας πετύχει μια «σχετική αυτονόμηση» από τις κυρίαρχες δομές του κράτους, αντιστεκόταν σε κάθε προσπάθεια μεταρρύθμισης του, ακόμη και από κυβερνήσεις «φωτισμένων αστών», οι οποίες όταν ανατρέπονταν παρέσυραν μαζί τους και τις οποίες θετικές αλλαγές στην παιδεία.³³ Με τον

τρόπο αυτόν το εκπαιδευτικό σύστημα παρέμενε, και μετά την πτώση της δικτατορίας, μια ακόμη δομή της ελληνικής κοινωνίας, υπό την κυριαρχία των πλέον αντιδραστικών στοιχείων. Στην νέα κατάσταση που είχε προκύψει μετά την πτώση της δικτατορίας, το ΚΚΕ Εσ. προέταξε την «παρέμβαση των προοδευτικών δυνάμεων και του μαζικού κινήματος, μέσα στις συγκεκριμένες συνθήκες», στην κατεύθυνση της αστικής ολοκλήρωσης στην παιδεία.³⁴ Η επιλογή αυτή σχετίζεται τόσο με την βαθμιαία μετατόπιση της πολιτικής του κόμματος προς την κατεύθυνση του ρεύματος του ευρωκομμουνισμού, όσο και με εξελίξεις και ζυμώσεις που τις ρίζες τους μπορούμε να εντοπίσουμε στο εσωτερικό της ελληνικής Αριστεράς και πριν την 21η Απριλίου του 1967. Στις εισαγωγικές αυτές παρατηρήσεις είχαμε την ευκαιρία να σκιαγραφήσουμε τα κύρια χαρακτηριστικά του υλικού που χρησιμοποίησαν οι ερευνητές, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν οι πρώτες δημοσιεύσεις αρχαιολογικού υλικού σχετικά με τη δεκαετία του 1940, στην Ελλάδα. Εντοπίσαμε, παράλληλα, πρώιμες όψεις μιας συνάντησης με ιδιαίτερη σημασία, την οποία εν μέρει προσπαθήσαμε να εξηγήσουμε, συνδέοντας την με ένα συγκεκριμένο πολιτικό φορέα. Απομένει να εξετάσουμε τα συνέδρια και τις εργασίες τους αυτές καθ' αυτές. Κάτι το οποίο θα επιχειρήσουμε αμέσως, έχοντας υπόψη τους περιορισμούς της αποτύπωσης των πρακτικών στις εκδόσεις που κυκλοφόρησαν.³⁵

Τα συνέδρια και οι εργασίες τους

Το πρώτο συνέδριο που θα μας απασχολήσει, με θέμα «Ελλάδα: Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος», διοργανώθηκε από την ΕΛΕΜΕΠ (παραρτήμα Αγγλίας) σε συνεργασία με την ΕΕΠΔΕ (ομάδα Μεγάλης Βρετανίας). Οι εργασίες του συνεδρίου ξεκίνησαν την Παρασκευή 12 Μαΐου 1978 με τρεις εισηγήσεις, από τους Elisabeth Barker, Προκόπη Παπαστράτη και George Alexander.³⁶ Την επόμενη, κύρια, μέρα, του συνεδρίου, ακολούθησαν πέντε εισηγήσεις από τους Ανδρέα Κέδρο, Θανάση Χατζή, Heinz Richter, Hagen Fleischer και Nicholas Hammond.³⁷ Τις εισηγήσεις ακολούθησε συζήτηση με το κοινό ενώ, μετά το πέρας των εργασιών της δεύτερης ημέρας του συνεδρίου, έγινε μια μεγάλη ανοικτή συζήτηση με κύριους συμμετέχοντες τους Richard-

Clogg, E. C. W. Myers, Γιώργο Κατηφόρη και BickhamSweet-Escott, στους οποίους προστέθηκαν και άλλα μέλη των συμμαχικών αποστολών στην Ελλάδα της περιόδου της Κατοχής, αλλά και οι νεότεροι ερευνητές οι οποίοι είχαν την ευκαιρία να θέσουν τα ερωτήματα τους σε «πρωταγωνιστές» των γεγονότων. Το συνέδριο είχε αρκετή επιτυχία και σημαντική προσέλευση κόσμου, ενώ ενδεικτική του ενδιαφέροντος που υπήρχε στην Ελλάδα για τη δεκαετία του 1940 είναι η ολοσέλιδη ανταπόκριση της εφημερίδας *Το Βήμα*, λίγες ημέρες μετά την ολοκλήρωση των εργασιών.³⁸ Τα πρακτικά του συνεδρίου του Λονδίνου εκδόθηκαν, αρχικά το 1980, από τις αγγλικές εκδόσεις Spokesman, με επιμέλεια της Μάριον Σαράφη, εισαγωγή του Νίκου Σβορώνου, και τη φροντίδα του Ρούσου Κούνδουρου, ο οποίος λειτουργούσε παράλληλα και ως εκπρόσωπος της ΕΛΕΜΕΠ στο Λονδίνο. Δυο χρόνια αργότερα, το 1982, μεταφράστηκαν στα ελληνικά και κυκλοφόρησαν από τις εκδόσεις Νέα Σύνορα-Α. Λιβάνης.³⁹ Το συμπόσιο της Ουάσιγκτον με θέμα *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*, ήταν, με τη σειρά του, αποτέλεσμα, τουλάχιστον, διетуός σχεδιασμού της MGSA και διεξήχθη στους χώρους του American University, Washington, D. C. Οι εργασίες της συνάντησης, τις οποίες παρακολούθησαν τουλάχιστον 500 άτομα,⁴⁰ ξεκίνησαν την Τετάρτη 9 Νοεμβρίου με τις εναρκτήριες ανακοινώσεις του Νίκου Σβορώνου και του Christopher M Woodhouse. Αντίθετα με τον C. M. Woodhouse αλλά και τη μεγάλη πλειονότητα των εισηγήσεων και παρεμβάσεων που εκφωνήθηκαν από ανθρώπους που είχαν συμμετάσχει στα γεγονότα, ο Νίκος Σβορώνος επέλεξε να κάνει μια γενική παρουσίαση των βασικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η επιστημονική έρευνα την περίοδο εκείνη, καθώς και να παραδώσει και την πρώτη συνολική κριτική επ' αυτής.⁴¹ Την επόμενη ημέρα, στην πρωινή συνεδρία που είχε ως θεματική την Κατοχή και την Αντίσταση, μίλησαν οι Hagen Fleischer, John Petropoulos. Οι δύο ερευνητές εξέτασαν, τις επαφές των αντιστασιακών ομάδων με τους κατακτητές και την πολιτική των παραδοσιακών κομμάτων την περίοδο εκείνη, αντίστοιχα. Η συνεδρία έκλεισε με μια γενική αποτίμηση του αντιστασιακού κινήματος από τον John Hondros.⁴² Το μεσημέρι, σε δυο παράλληλες συνεδρίες, εξετάστηκαν οι σχέσεις μεταξύ του αντιστασιακού κινήματος και των Συμμάχων με τις συνεισφορές των Richard Clogg, Heinz Richter και Προκόπη Παπαστράτη ενώ, ταυτόχρονα, ο Σταύρος Θωμαδάκης, ανέπτυξε την έρευνα του για τις μετα-

φορές πλούτου στην κατοχική Ελλάδα, και ο Κώστας Βεργόπουλος αναφερόταν στη συγκρότηση μιας νέα αστικής τάξης, άμεσου απότοκου των μεταφορών αυτών.⁴³ Το βράδυ της ίδιας ημέρας, σε επίσης παράλληλες συνεδρίες, ο Lars Bærentzen αναφέρθηκε στην απελευθέρωση της Πελοποννήσου και στην τελευταία εμφύλια σύγκρουση των κατοχικών χρόνων, ο George Alexander στην κρίση της αποστράτευσης που οδήγησε στα Δεκεμβριανά, ενώ ο Γιώργος Μαυρογορδάτος προσπάθησε να καταδείξει την βαρύτητα που είχαν τα αποτελέσματα των εκλογών και του δημοψηφίσματος του 1946 στην έναρξη του Εμφυλίου πολέμου. Ο Αργύρης Φατούρος, τέλος, ανέπτυξε τους τρόπους με τους οποίους έγινε δυνατή η αμερικανική επέμβαση στην Ελλάδα σε θεσμικό επίπεδο.⁴⁴ Το Σάββατο, στην πρωινή συνεδρία ο Γιάννης Ιατρίδης προσπάθησε να διαγράψει τα κύρια σημεία της εμφύλιας σύγκρουσης. Στη συνέχεια, ο Νίκος Αλιβιζάτος αναφέρθηκε στο καθεστώς εξαίρεσης και διώξεων που αναπτύχθηκε στην μεταπολεμική Ελλάδα, ενώ ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς μίλησε για τις διαχρονικές ιδεολογικές συνέπειες του πολέμου στην ελληνική κοινωνία.⁴⁵ Στην μεσημεριανή συνεδρία, η οποία εξ ολοκλήρου ήταν αφιερωμένη στον «ξένο παράγοντα», επιστήμονες διατρέβοντες την βόρειο Αμερική ανέλαβαν να εξηγήσουν την πορεία του ελληνικού ζητήματος στον ΟΗΕ, την γενικότερη αμερικανική πολιτική προς την Ελλάδα την περίοδο εκείνη, καθώς και την αμερικανική επέμβαση στα ελληνικά σωματεία.⁴⁶ Η τέταρτη και τελευταία ημέρα του συμποσίου αφιερώθηκε σε συζήτηση στρογγυλής τραπέζης στην οποία συμμετείχαν πέντε επιστήμονες και την οποία συντόνιζε ο Γιάννης Πετρόπουλος.⁴⁷ Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, το τελευταίο μέρος του κειμένου θα το αφιερώσουμε στην προσπάθεια ανάδειξης των σημείων στα οποία εφάπτονταν και αλληλεπιδρούσαν οι έρευνες. Κάτι που θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια, παρέχοντας ταυτόχρονα και το συνολικό σχήμα ερμηνείας το οποίο μπορεί να εξαχθεί μέσα από τη μελέτη των εργασιών των συνεδρίων.

Ερμηνεύοντας τα γεγονότα

Από τις δυο επιστημονικές συναντήσεις προκύπτει ένα σύνολο είκοσι επτά ανακοινώσεων, από τις οποίες μπορεί να εξαχθεί η εξής εικόνα για τα γεγονότα

της δεκαετίας του 1940. Η έναρξη της Κατοχής είχε θεωρηθεί ότι καθορίστηκε από την έναρξη ενός πολιτικού κενού, το οποίο προέκυπτε από την απουσία ευρείας νομιμοποίησης όλων των προπολεμικών πολιτικών δυνάμεων. Το μεταξικό καθεστώς, το οποίο αντιμετωπιζόταν από όλους τους ομιλητές ως εξαιρετικά αντιδημοφιλές στην ελληνική κοινωνία πριν τον πόλεμο, είχε καταρρεύσει ενώ ο Βασιλιάς και η βιαστικά σχηματισμένη εξόριστη κυβέρνηση βρίσκονταν πλέον εκτός ελληνικής πραγματικότητας. Παράλληλα, η κυβέρνηση των συνεργατών αδυνατούσε να αποκτήσει νομιμοποίηση εξαιτίας της συνεχιζόμενης διάθεσης του ελληνικού λαού για συνέχιση του αγώνα. Τέλος, τα παλιά αστικά πολιτικά κόμματα αντιμετωπίστηκαν ως πλήρως αποσυνδεδεμένα από την κοινωνία, ήδη από τα χρόνια του Μεταξά, και αναδείχθηκε η αδυναμία παρέμβασης τους στα νέα προβλήματα που επέφερε η Κατοχή.⁴⁸ Σε αυτό το πλαίσιο τοποθετήθηκε και η ίδρυση των κύριων αντιστασιακών οργανώσεων, οι οποίες εμφανίζονται να φιλοδοξούν να απαντήσουν στα νέα κοινωνικά προβλήματα. Λίγους μήνες μετά, η επισιτιστική κρίση του χειμώνα 1941-42 εμφανίζεται να αποδιαρθρώνει και να αρχίζει να επανασυνθέτει τη δομή της ελληνικής κοινωνίας, με την άνοδο μιας νέας χρηματιστικής τάξης, η οποία όφειλε τα προνόμια της στην έκρυθμη κατάσταση και την συνεργασία.⁴⁹ Μέσα από την ίδια κρίση, το ΕΑΜ αναδεικνύεται ως η πλέον ικανή οργάνωση να απαντήσει στα κύρια προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας και με τον τρόπο γρήγορα γιγαντώνεται, έναντι όλων των υπολοίπων. Σε αυτή την εικόνα θα πρέπει να προστεθεί η εμπλοκή της Μεγάλης Βρετανίας, η οποία εμφανίζεται να έχει αναλάβει υποχρεώσεις απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση και ταυτόχρονα να κατέχει και ιδιαίτερα συμφέροντα στην χώρα. Οι ανάγκες του πολέμου είχαν οδηγήσει στην αποστολή μεγάλου αριθμού Βρετανών στρατιωτικών πρακτόρων της Υπηρεσίας Ειδικών Επιχειρήσεων (SOE), στην Ευρώπη, η οποία στόχο είχε «να βάλει φωτιά» στην ήπειρο.⁵⁰ Με τον τρόπο αυτό, το ήδη υπάρχον ένοπλο ελληνικό αντάρτικο έλαβε ενίσχυση από τους Βρετανούς, οι οποίοι από το καλοκαίρι του 1942 εμφανίζονται να γνωρίζουν σε εξαιρετικά ικανοποιητικό βαθμό το γεγονός πως το ΕΑΜ ακολουθούσε πολιτική ανεξάρτητη από αυτούς και αντίθετη προς τα συμφέροντα τους.⁵¹ Η ανάπτυξη του αντάρτικου, όμως, συνδύαστηκε με μια αυξανόμενη ένταση ανάμεσα στις οργανώσεις, η οποία το καλοκαίρι του 1943 κατέληξε στην πρώτη σύγκρουση. Στο

σημείο αυτό εντοπίζουμε και την κύρια διαμάχη που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια των συνεδρίων. Οι κατοχικοί εμφύλιοι αντιμετωπίστηκαν από τους ομιλητές, είτε ως αποτέλεσμα της πρώτης προσπάθειας του ΚΚΕ για την κατάληψη της εξουσίας, είτε εξηγήθηκαν πειστικά σε συνάρτηση με τις επεμβάσεις της βρετανικής αποστολής στο αντιστασιακό κίνημα.⁵² Το 1944, μετά από τρία και πλέον χρόνια Κατοχής, η κατεστραμμένη χώρα απελευθερώθηκε στο μεγαλύτερο τμήμα της, ενώ ακολούθησε η πανηγυρική επιστροφή της κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, όπως είχε προκύψει από τις συμφωνίες του Λιβάνου και της Καζέρτας. Η κρίση, όμως, δεν τελείωσε με την υποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων. Λίγους μήνες μετά ξέσπασαν τα Δεκεμβριανά, τα οποία αποδόθηκαν από όλους τους επιστήμονες –πλην του Alexander– αν όχι στην ευθύνη της κυβέρνησης, σίγουρα όχι σε αυτή του ΕΑΜ.

Η ήττα στα Δεκεμβριανά συνδυάστηκε με αλλαγή στην πολιτική του ΚΚΕ, ενώ στις αρχές του καλοκαιριού έφτασε στη χώρα και ο Γενικός Γραμματέας του κόμματος, Νίκος Ζαχαριάδης, ο οποίος στα κατοχικά χρόνια ήταν φυλακισμένος στο στρατόπεδο Νταχάου, παραδομένος στους Ναζί από τις επίσημες ελληνικές αρχές. Στη νέα κατάσταση, το ΚΚΕ, μέσω του συνασπισμού κομμάτων στο ΕΑΜ, εμφανίζεται να επιχειρεί την ανασύνταξη των δυνάμεων του επιχειρώντας παράλληλα, να μετατρέψει το θαμπό κατοχικό όραμα της «λαοκρατίας» σε συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα για το χτίσιμο της Λαϊκής Δημοκρατίας. Η Συμφωνία της Βάρκιζας που τερμάτισε την δεκεμβριανή σύγκρουση, όμως, παραβιάστηκε επανειλημμένα, όπως έχουμε την ευκαιρία να παρατηρήσουμε σε πλείστες ανακοινώσεις, από την αντιστασιακή παράταξη και το επίσημο κράτος. Δίπλα στην τρομοκρατική δράση των συμμοριών της Δεξιάς ορθωνόταν βαθμιαία, ένα δίκτυο νομοθετημάτων το οποίο έθετε την Αριστερά στο περιθώριο και νομιμοποιούσε τις διώξεις. Αυτό το δίκτυο μέσα από τα συνέδρια μπορούσε να γίνει εκτενώς φανερό στην εργασία του Νίκου Αλιβιζάτου.⁵³ Σε αυτό το τεταμένο κλίμα η Αριστερά εμφανίζεται να ακολουθεί μια περιέργη πολιτική πορεία, που ξεκινά από τις πρωτοποριακές, για την εποχή τους, διεργασίες του 7ου Συνεδρίου 1945, στην αποχή στις εκλογές του 1946 και τη συμμετοχή κατόπιν στο δημοψήφισμα για το πολιτειακό, τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Μια πολιτική η οποία είχε συνδυαστεί από μια ολοένα αυξανόμενη ένοπλη αντίδραση στην ακροδεξιά βία. Παράλληλα, η είσοδος του

κόσμου στον Ψυχρό Πόλεμο σήμαινε ότι το ελληνικό ζήτημα μετατρεπόταν σε θέατρο μιας παγκόσμιας σύγκρουσης. Κατά συνέπεια, ένα από τα πεδία στα οποία εξελίχθηκε αυτή η σύγκρουση ήταν και ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών. Η κυβέρνηση των ΗΠΑ την περίοδο εκείνη εμφανίζεται μέσα από τα αρχεία εξαιρετικά προκατειλημμένη σχετικά σε μια πιθανή σύγκρουση με την ΕΣΣΔ. Για τον λόγο αυτό, μέσα από τη διευκόλυνση της ελληνικής κυβέρνησης, προέβη στην άμεση επέμβαση στην Ελλάδα. Το 1947 με την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν οι ΗΠΑ ανέλαβαν τη συνέχιση της βρετανικής πολιτικής και προχώρησαν σε μια μοναδική στα χρονικά επέμβαση σε ανεξάρτητο κράτος, ελέγχοντας σε μεγάλο βαθμό βασικές λειτουργίες του κράτους αλλά και της κοινωνίας.⁵⁴ Η επέμβαση αυτή, τέλος, θεωρήθηκε ότι παγίωσε και διαμόρφωσε οριστικά τα προνόμια της νέας αστικής τάξης που είχε προκύψει από τα κατοχικά χρόνια.⁵⁵

Κριτικές και συμπεράσματα

Μέσα από το σχήμα ερμηνείας που προσφέρουν τα δύο συνέδρια μπορούμε να παρατηρήσουμε την κατάρρευση των εθνικοφρόνων ιστοριογραφικών σχημάτων. Από τα βρετανικά αρχεία, τεκμαίρεται το γεγονός ότι μια σειρά από ζητήματα όπως οι εμφύλιες συγκρούσεις της Κατοχής, η Συμφωνία του Λιβάνου και της Καζέρτας, ήταν στην ουσία αποτελέσματα προσεκτικών και εξαιρετικά προετοιμασμένων προσπαθειών της Μεγάλης Βρετανίας με σκοπό την προετοιμασία του εδάφους για την επιστροφή του Βασιλιά ενώ, ταυτόχρονα καταδείκνυαν το μειωμένο ενδιαφέρον της ΕΣΣΔ ως προς τις υποθέσεις της Ελλάδας, τόσο στα κατοχικά χρόνια όσο και στη συνέχεια.

Τα γερμανικά αρχεία, παράλληλα αποδείκνυαν, πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι η συνεργασία με τον εχθρό αφορούσε αποκλειστικά δυνάμεις της αντιστασιακής παράταξης, μιας και όλες οι οργανώσεις εκτός από την ΕΚΚΑ, εμφανίζονταν να συνάπτουν, περισσότερο ή λιγότερο, μόνιμες σχέσεις με τους Γερμανούς. Η κύρια μάλιστα αντιστασιακή οργάνωση, ο ΕΔΕΣ, εμφανίζεται να έχει πολλαπλές επαφές με τις κατοχικές διοικήσεις. Τα ντοκουμέντα που είχαν παρουσιαστεί στα αφιερώματα της δεκαετίας του 1960, είχαν ρίζι, όπως αναφέραμε προη-

γουμένως, βαριές σκιές στην οργάνωση αυτή. Το 1978, μετά και την πρώτη παρουσίαση της έρευνας του Hagen Fleischer, τα χαρακτηριστικά της συνεργασίας του ΕΔΕΣ με τις κατοχικές δυνάμεις έγιναν ευρύτερα γνωστά και αρχαικά τεκμηριωμένα.⁵⁶ Επιπλέον, τα αμερικανικά αρχεία εμφάνιζαν την κυβέρνηση των ΗΠΑ ως αποφασισμένη, στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, να οδηγήσει την εαμική παράταξη στο περιθώριο ενώ, ταυτόχρονα, ανέδειξαν σε αρκετά σημεία και τον τρόπο με τον οποίο επετεύχθη η νίκη της αντιστασιακής παράταξης.

Οι έρευνες, παράλληλα με την κριτική που άσκησαν πάνω στα προηγούμενα σχήματα, δημιούργησαν και ένα καινούργιο τρόπο ερμηνείας και, κατά συνέπεια, χρονολόγησης της δεκαετίας του 1940. Με τον τρόπο αυτόν η «συνεχής δεκαετής πάλη του ελληνισμού, διαχρονικού προμαχώνα του δυτικού πολιτισμού, απέναντι στον ολοκληρωτισμό» αλλά και η «δεκαετής πάλη ενάντια στην ξένη κατοχή» μπορούσε πλέον να γίνει αντιληπτή, στα επιμέρους συστατικά μέρη που την απάρτιζαν, θέτοντας μια νέα χρονολόγηση της δεκαετίας του 1940, η οποία περιοδολογήθηκε ως εξής. 1940-1941: Αλβανικό μέτωπο και μάχη της Ελλάδας, και, 1941-44: Κατοχή και Αντίσταση.

Η θέση της δεκεμβριανής σύγκρουσης εμφανίζεται αρκετά συγκεχυμένη,⁵⁷ ενώ αναδείχθηκε και χρονολογήθηκε ως ξεχωριστή και ιδιαίτερη σύγκρουση ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949). Στο σημείο αυτό εμφανίζεται και μια παραδοξότητα, μιας και δίπλα σε πολλές ειλικρινείς προσπάθειες προσέγγισης μιας εξαιρετικά ευαίσθητης ιστορικής περιόδου, συναντούμε μια φαινομενική απώθηση του κύριου γεγονότος που κατέστησε την περίοδο αυτή ευαίσθητη εξαρχής. Η παραδοξότητα αυτή, προτού αποδοθεί στα εσωτερικά της ελληνικής Αριστεράς ή στην πολιτική που ακολούθησε το ΚΚΕ στα χρόνια που ακολούθησαν,⁵⁸ μπορεί να ξεκινήσει να εξηγείται και από το γεγονός ότι οι προσφερόμενες αρχειακές πηγες, κύρια βάση των ερευνών που παρουσιάστηκαν, λίγες μόνο πληροφορίες μπορούσαν να προσφέρουν για την ηττημένη παράταξη του Εμφυλίου αλλά και τις πολιτικές που αυτή ακολούθησε. Η φαινομενικά «περίεργη» πορεία του ΚΚΕ που σημειώσαμε προηγουμένως παρέμεινε ανεξερεύνητη, παρά τις προσπάθειες του Γιάννη Ιατρίδη, ο οποίος επεχείρησε να τη σκιαγραφήσει τόσο στην ανακοίνωση του όσο και στα εισαγωγικά κείμενα που συνέγραψε στο συλλογικό τόμο.⁵⁹ Ένα χρόνο αργότερα, τον Δεκέμβριο του

1979, η σειρά των ντοκουμέντων που παρουσίασε ο Φίλιππος Ηλιού στην εφ. *Η Αυγή* φώτισε τις κύριες όψεις αυτού του ζητήματος.⁶⁰ Με τον τρόπο αυτόν, ήδη από τις αρχές του 1980, δύο σχεδόν χρόνια πριν την ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση, οι επιστήμονες που επιθυμούσαν να μελετήσουν την δεκαετία του 1940, είχαν στη διάθεση τους ένα βασικό και εξαιρετικά τεκμηριωμένο σχήμα των κυριότερων σημείων για την πορεία που ακολούθησε η ελληνική κοινωνία προς τον Εμφύλιο Πόλεμο. Αυτό ήταν αποτέλεσμα αρχειακής και τεκμηριωμένης έρευνας πάνω σε διάφορες όψεις της πολιτικής του στρατοπέδου των νικητών και της πολιτική που ακολούθησε η Αριστερά, σε συνάρτηση με τη βοήθεια που έλαβε από τις γειτονικές σοσιαλιστικές χώρες, μέχρι και το σημείο γενίκευσης του Εμφυλίου πολέμου, δηλαδή το σημείο εκείνο από το οποίο δεν υπήρχε επιστροφή στην προηγούμενη κατάσταση. Ένα σημείο που, όπως δείχνει μέσα από τα τεκμήρια που παραθέτει και την προβληματική που ανέπτυξε ο Φίλιππος Ηλιού, μπορούσε να τοποθετηθεί στο 1947. Μέσα από την μελέτη των συνεδρίων, μπορούμε να παρατηρήσουμε και μια ακόμη ενδιαφέρουσα παράμετρο, την οποία εντοπίζουμε στην παρουσία διαφορετικών ιστορικών προσεγγίσεων, δηλωτικών τόσο των διαφορετικών πολιτικών, πολιτισμικών και θεωρητικών περιβαλλόντων των επιστημόνων αλλά και της γενικότερης θεωρητικής τους προσέγγισης στο αρχειακό υλικό. Με τον τρόπο αυτόν, δίπλα σε ζητήματα καθαρά γεγονοτολογικής φύσης, μπορούμε να εντοπίσουμε μαρξιστικές και μαρξίζουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, επαναλαμβανόμενους μύθους, αλλά και επιστημονικά τεκμηριωμένες αναλύσεις κοινωνικών δομών. Το γεγονός αυτό διαθέτει και μια ακόμη παράμετρο. Η περίοδος η οποία εξετάστηκε μπορεί να εμφανίζεται περιορισμένη στα χρόνια 1940-1949, αλλά η εξηγητική της ικανότητα εμφανίζεται να ξεπερνά τα χρονικά αυτά όρια τόσο προς τα πίσω όσο και προς το, τότε, παρόν. Με τον τρόπο αυτό η απαρχή της κρίσης, για να θυμηθούμε και τον τίτλο του συμποσίου της Ουάσινγκτον, μπορούσε να τοποθετηθεί στις κοινωνικές μεταβολές που προκάλεσε η μικρασιατική εκστρατεία, στην μεγάλη οικονομική κρίση του 1929, στην άνοδο του φασισμού αλλά και άλλα ζητήματα. Κοντολογίς τα συνέδρια προσέφεραν ένα ευρύ ερμηνευτικό σχήμα το οποίο έθετε τις βάσεις για μελλοντικές αναλύσεις της νεοελληνικής κοινωνίας. Αναλύσεις οι οποίες μας φέρνουν και στο σήμερα.

Πρόσφατες αναλύσεις, οι οποίες άσκησαν εντονότατη κριτική προς τις έρευνες

που ανέδειξαν και απέδειξαν το ερμηνευτικό σχήμα που παραθέσαμε προηγουμένως, φαίνεται πως δεν στάθηκαν πάνω στο πληροφοριακό υλικό που αυτές είχαν προσφέρει, καταλήγοντας να θεωρήσουν τις προσεγγίσεις αυτές πεπαιλωμένες και, συνεπώς, άκυρες. Η ομαδοποίηση δε των ερευνητών που συμμετείχαν στα συνέδρια αυτά σε μια «γενιά αναθεωρητών» επιστημόνων δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται από τις πραγματικότητες. Παράλληλα, η ίδια κριτική στάθηκε αδύναμη να δημιουργήσει ένα αντίστοιχο συνεκτικό σχήμα ερμηνείας των γεγονότων, μιας και η κύρια μεθοδολογική προσέγγιση της περιόδου 1943-1949, ως δηλωτικής μιας ενιαίας προσπάθειας του ΚΚΕ για την κατάληψη της εξουσίας, μεταξύ όλων των άλλων προβλημάτων που προκαλεί στην έρευνα, συσκοτίζει και την εικόνα των δυο εντελώς διαφορετικών πραγματικοτήτων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του Ψυχρού Πολέμου που ακολούθησε. Η ίδια κριτική, τέλος, επέμεινε στη σύνδεση του ερμηνευτικού σχήματος που προέκυψε από τα συνέδρια του 1978 με μια υποτιθέμενη μεταπολιτευτική ηγεμονία της αριστεράς.⁶¹ Σημείο στο οποίο οφείλουμε να σταθούμε κλείνοντας και το κείμενο μας. Το σχήμα ερμηνείας της δεκαετίας του 1940 που παρήγαγαν οι δυο επιστημονικές συναντήσεις του 1978 δεν ήταν αποτέλεσμα της δράσης ή της εργασίας μιας συγκροτημένης ομάδας ερευνητών. Ήταν, αντίθετα, αποτέλεσμα διεργασιών που ξεπερνούσαν αρκετές φορές ακόμη και τους ίδιους τους ιστορικούς που συμμετείχαν στα συνέδρια.⁶² Η συνάντηση στην Ουάσιγκτον, είχε διοργανωθεί από την MGSA, μια Εταιρεία, η οποία, σε πλήρη αντίθεση με τις άλλες δυο, κράτησε σταθερά απόσταση από την πολιτική. Όντως, η MGSA στα χρόνια της δικτατορίας δεν προχώρησε στην καταδίκη του καθεστώτος και διαχώρισε τη θέση της από την ΕΕΠΔΕ.⁶³ Τέλος, η παρουσία στα συνέδρια αυτά ιστορικών που συνδέονταν με ένα τμήμα της ελληνικής Αριστεράς, εκτός από αριθμητικά μικρή, ανάγεται, όπως παρατηρήσαμε προηγουμένως και κατά συνέπεια ερμηνεύεται μάλλον καλύτερα, σε μια ευρύτερη προσπάθεια για παρέμβαση του χώρου αυτού, στην ελληνική κοινωνία.⁶⁴

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το χρονικό όριο της δεκαετίας εξυπηρετεί το σκοπό της οικονομίας του κειμένου, μιας και η περιγραφή της χρονικά πρόσφατης εργοπαραγωγής πάνω στη δεκαετία του 1940 αποτελεί από μόνο του ζήτημα ξεχωριστής έρευνας. Εξαιρετικά χαρακτηριστικά, για να παραμείνουμε παράλληλα και στα καθ' ημάς, μπορούμε να αναφέρουμε την περίπτωση του Πάντειου Πανεπιστήμιου, στο οποίο, παρά τους χρηματοδοτικά δύσκολους καιρούς, σε διάστημα μόλις πέντε ετών (2012-1017), διοργανώθηκαν τρία συνέδρια στα οποία παρουσιάστηκαν νέες ερευνητικές και ερμηνευτικές προτάσεις, σε διάφορες πτυχές, τόσο της δεκαετίας του 1940, όσο και των συνεπειών της στην εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας. Βλ. Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος (επιμ.), *Αριστερά και αστικός πολιτικός κόσμος*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2014· Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη (επιμ.), *Από την απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά. Μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας: Πρακτικά ημερίδας 19-23 Νοεμβρίου 2014*, Σωματείο Σύγχρονη Ιστορία, Αθήνα, 2016, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Διεθνές Συνέδριο Σύγχρονης Ιστορίας, «Διαστάσεις του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949» (υπό έκδοση).
2. Βλ. Α. Λιάκος, «Η νεοελληνική ιστοριογραφία το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα», *Σύγχρονα Θέματα*, 76/77 (1/6/2001), σ. 81· Π. Παπαστράτης, «Η ιστοριογραφία της δεκαετίας του 1940», *Σύγχρονα Θέματα*, 35/36/37, (12/1988), σσ. 183-187.
3. Βλ. L. Bærentzen, Γ. Ο. Ιατρίδης, Ο. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο, 1945-1949*, Αθήνα, Ολκός, 1992· Χ. Φλάισερ, Ν. Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-44. Δικτατορία, κατοχή, αντίσταση*, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989.
4. Βλ. B. J. Peter, *Using History, Making British Policy, The Treasury and the Foreign Office*, Palgrave-Macmillan, Λονδίνο, 2006, σ. 23.
5. Ο Προκόπης Παπαστράτης σε συνέντευξη του, έχει αναφερθεί σε άλλους έλληνες ερευνητές που μελετούσαν και αυτοί τα βρετανικά αρχεία στις αρχές της δεκαετίας του 1970, αλλά και σε σοβιετικούς και κινέζους ειδικούς. Βλ. *Συναντήσεις με Ιστορικούς*, «Προκόπης Παπαστράτης», Συνέντευξη προσβάσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://historiography.gr/index.php/el/16-historians/39-προκόπης-παπαστράτης> P. Papastratis, «Studying Greek History Abroad», *Journal of the Hellenic Diaspora*, τμ XI, 2, σσ. 62-66. Μεταξύ των «πρωτοπόρων» ελλήνων ερευνητών αξίζει να σημειώσουμε τον Νίκο Ανδρικόπουλο, ο οποίος μέσα από την

- έρευνα που είχε κάνει στα βρετανικά αρχεία, παρουσίασε στο κοινό λίγους μόνο μήνες μετά την μεταπολίτευση της 24ης Ιουλίου, μια ακόμη και σήμερα, απαραίτητη έκδοση τεκμηρίων. Βλ. Ν. Ανδρικόπουλος, *1944, Κρίσιμη χρονιά*, Διογένης, Αθήνα, 1974.
6. Η έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών παρουσιάζει από μόνη της εξαιρετικό ενδιαφέρον, μιας και αποτελεί έργο το οποίο ξεκίνησε το 1978 και το οποίο παραδόθηκε μόλις το 2004. Και σε αυτή την περίπτωση ο ερευνητής μπορεί να διαπιστώσει το βάρος που είχε η μελέτη της ταραγμένης δεκαετίας στα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια. Βλ. Μ. Σπηλιωτοπούλου, Π. Παπαστράτης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών, Foreign Office 371*, τ. Α', 1940-1943 και τ. Β', 1944, Ακαδημία Αθηνών-ΚΕΙΝΕ, Αθήνα, 2002-2004. Πληροφορίες για το ιστορικό της έκδοσης της Ακαδημίας Αθηνών, βλ. «Συναντήσεις με ιστορικούς», ό.π. Περισσότερες πληροφορίες για τα βρετανικά αρχεία βλ. Θ. Δ. Σφήκας, «Τα βρετανικά αρχεία και ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος», *Αρχειοτάξιο*, 2 (2000), σσ. 115-119.
 7. Βλ. W. McAllister, J. Botts, P. Cozzens, A. Marrs, *Toward «Thorough, Accurate, and Reliable»: A History of the Foreign Relations of the United States Series*, U. S. Department of State, Office of the Historian, Bureau of Public Affairs, Ουάσινγκτον Π. τ. Κ., 2015, σσ. 177-205.
 8. Βλ. *Ιστορικών Αρχείων Εθνικής Αντιστάσεως*, 1, χχ, σ. 62. Οι δυτικοί Σύμμαχοι δημιούργησαν ήδη από την περίοδο του Πολέμου ειδικούς χώρους για την διαφύλαξη του κατασχεθέντος υλικού, οι οποίοι λειτούργησαν μέχρι τα τέλη του 1948. Από το 1945 παράλληλα είχε αρχίσει και η επιστροφή υλικού από αρχεία κατεχόμενων από τον Άξονα, κρατών. Η ίδρυση της ΟΔΓ και η επακόλουθη σύνδεση της με το ΝΑΤΟ είχε ως αποτέλεσμα την απαρχή της διαδικασίας επιστροφής των αρχείων στη Γερμανία. Το 1955 δημιουργήθηκε μια κοινή επιτροπή αμερικανικών και βρετανικών υπηρεσιών σκοπός της οποίας ήταν η διεκπεραίωση της διαδικασίας. Η αμερικανική αρμόδια υπηρεσία συνεργάστηκε, μάλιστα με την παλαιότερη ιστορική εταιρεία στις ΗΠΑ, American History Association, για την μικροφωτογράφιση των αρχείων. Να σημειωθεί, επίσης, η επιστροφή των κατασχεμένων από την ΕΣΣΔ, αρχείων, στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Βλ. A. Kunz, «Das Militarchiv in Freiburg i. Br., Ouell(en) deutscher Militargeschichte von 1865 bis Heute», *Militargeschichte Zeitschrift fur Historische Bildung*, 4, (2008), σσ. 14-17.
 9. Βλ. A. Kunz, ό.π., σ. 14.
 10. Ακριβώς αυτή την πεποίθηση αυτή θεωρούμε ότι σημείωνε ο Άγγελος Ελεφάντης,

- μαζί με ορισμένους προβληματισμούς σχετικά με τον αντίκτυπο που αυτή είχε στην επιστημονική έρευνα της δεκαετίας του 1940. Βλ. Α. Ελεφάντης, «Ελλάδα 1936-44, Δικτατορία - Κατοχή - Αντίσταση, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας επιμέλεια Ν. Σβορώνου - Χ. Φλάισερ, εκδ. Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ», *Πολίτης*, 101 (1989), σ. 60.
11. Βλ. Α. Ελεφάντης, «Εθνικοφροσύνη, Η ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 4ο Επιστημονικό Συνέδριο, *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1993, τ. Α΄, σ. 648.
 12. Η παρουσία χρονογραφημάτων και ιστορικών σελίδων στον ημερήσιο τύπο ήταν συνήθης και παλαιά πρακτική, η οποία συνεχίστηκε και στα χρόνια που ακολούθησαν. Χαρακτηριστικά να αναφέρουμε ότι ένα χρόνο μετά την διεξαγωγή του συνεδρίου που μας απασχολούν, το «επετειακό» 1979 στις αθηναϊκές εφημερίδες δημοσιεύθηκαν τέσσερα αφιερώματα στην δεκαετία του 1940. Γνωστότερο και προφανώς σημαντικότερο για την ιστορική έρευνα είναι αυτό που δημοσιεύθηκε στην εφ. *Αυγή*, με επιμέλεια του ιστορικού Φίλιππου Ηλιού στο οποίο θα αναφερθούμε ξανά στο τέλος του κειμένου.
 13. Βλ. Φύλλα εφημερίδας *Ελευθερία* από 13.11.1960 έως 17.12.1960 Π. Ενεπεκίδης, *Η ελληνική Αντίστασις 1941-1944*, Εστία, Αθήνα, 1964. Τα ίδια τα αρχεία που δημοσιεύθηκαν προέρχονταν και στις δυο περιπτώσεις από έγγραφα τα οποία είχε διαφυλάξει ο Hans Wende. Ο Wende υπηρέτησε στην Κατοχή, στην υπηρεσία 1C, που έδρευε στην Θεσσαλονίκη και κατά την υποχώρηση των γερμανικών δυνάμεων αφαίρεσε τα συγκεκριμένα ντοκουμέντα και τα διαφύλαξε μέχρι το 1949, όταν και τα παρέδωσε τελικά στην αναγεννημένη αρχαική υπηρεσία της ΟΔΓ. Ο Βάσος Μαθιόπουλος, αφού πήρε ειδική άδεια από το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών αλλά και Στρατιωτικών, τα μελέτησε στην Βόννη, όπου μεταφέρθηκαν για το σκοπό εκείνο από το Κόμπλεντζ και παρέμειναν επί τριμήνου, όπως μας πληροφορεί ο συγγραφέας. Βλ. *Ελευθερία*, 14.11.1960, σ. 1. Ερωτήματα προκαλεί όμως ο Πολυχρόνης Ενεπεκίδης ο οποίος χρησιμοποίησε την ίδια ακριβώς συλλογή και ο οποίος είχε αναφέρει πως τα έγγραφα είχαν μεταφερθεί στην πρωτεύουσα της ΟΔΓ επ' αφορμής της δίκης Μέρτεν και πως εξαιτίας της «φιλιστορης» του περιέργειας γύρισαν στο Κόμπλεντζ. Βλ. Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 11.
 14. Ευθός εξαρχής το έγγραφο που δημοσιεύεται στο πρώτο φύλλο του αφιερώματος αναφερόταν στην εξάμηνη ανακωχή Ζέρβα-Γερμανών: Βλ. *Ελευθερία*, 13(1969), σ. 1.
 15. Βλ. Επιστολή Χρυσοχόου προς εφ. *Το Βήμα*, 3.7.1963 και 11.08.1963 Εθνικόν Αρ-

χείον Εθνικής Αντιστάσεως, 5, χχ, σσ. 1-24, Ενεπεκίδη, *ό.π.*, σ. 10. Να σημειωθεί ότι ο Κομνηνός Πυρομάγλου την περίοδο εκείνη συνεργαζόταν με την ΕΔΑ, εξ ου και οι αφορισμοί των εθνικοφρόνων δημάρχων και κοινοταρχών στα αιτήματα του για αποστολή υλικού σχετικού με την Αντίσταση στις σελίδες που μόλις σημειώσαμε.

16. Βλ Σ. Παττακός, «Χαιρετισμός», στο Μαντούβαλος Μιχάλης (επιμ.), *Πρακτικά Αριστοτελείου Συμποσίου 27-30 Μαΐου 1969*, Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 1969, σ. 5. Η ανάγνωση της Επετηρίδας του ίδιου ιδρύματος δυο χρόνια αργότερα καταδεικνύει ίσως ευκρινέστερα τα βάρη της δεκαετίας του 1940, όπως αυτά αποτυπώνονταν στην ελληνική ακαδημαϊκή ζωή. Πιο συγκεκριμένα στο τεύχος του 1971-1972, ενώ αρχικά μας παρέχεται η εικόνα ενός συνταγματικά θεσπισμένου αυτοδιοικούμενου ιδρύματος, οι επίσημες εκδηλώσεις της Σχολής αφορούσαν πολύ συχνά τελετές επί της μνήμης των θυμάτων της «κομμουνιστικής κατά του έθνους επιβολής» αλλά και ομιλίες οι τίτλοι των οποίων σε συνδυασμό με το παρεχόμενο πρόγραμμα σπουδών (ιδιαίτερα σε ζητήματα ιστοριογραφίας) μας παρέχουν την εικόνα μιας εξαιρετικά προβληματικής κατάστασης για την ανάπτυξη νέων επιστημόνων. Βλ. Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, *Επετηρίς του ακαδημαϊκού έτους 1971-1972*, Πάντειος ΑΣΠΕ, Αθήνα, 1972, σσ. 11, 55-130, 165-168.
17. Βλ «The Modern Greek Studies Association Bulletin» τμ. 1, 1-2, (1969), σ. 1' «The MGSA Bulletin», τμ. 2, 2, (12/1970), σ. 1.
18. Όπως αναφέραμε ήδη, το 1969 η MGSA διοργάνωσε το πρώτο της συνέδριο στο Princeton. Ακολούθησε δεύτερο, το οποίο διεξήχθη στις αίθουσες του Harvard-FogArtMuseum του Cambridge το 1971, με θέμα την Επανάσταση του 1821, βλ: MGSABulletin τμ. 3, 1-2, (1971), σσ. 1, 3-4. Το 1973 διοργανώθηκε τρίτο κατά σειρά συμπόσιο στο ColumbiaUniversity με τίτλο, «Forces Shaping Modern Greece», βλ. «The MGSA Bulletin» τμ. 5, σσ. 1, 7-8. Το 1975, διεξήχθη το επόμενο συνέδριο της Εταιρείας στο U.C.L.A., το οποίο είχε ως θεματική «Το παρελθόν στη μεσαιωνικό και νεότερη ελληνικό πολιτισμό («The Past in Medieval and Modern Greek Culture»), βλ. «The MGSA Bulletin», τμ. 7, 1, (1975), σσ. 1-3. Τέλος, το 1976, είχε διοργανωθεί συνέδριο σχετικό με την ελληνική εμπειρία στις ΗΠΑ. Βλ. *Bicentennial Symposium on the Greek Experience in America*, University of Chicago, Σικάγο, Ιλ., 1976. Το τελευταίο συνέδριο, όπως και άλλες δράσεις της εταιρείας έλαβαν χρηματοδότηση από τα κονδύλια της ομοσπονδιακής κυβέρνησης των ΗΠΑ, τα οποία είχαν πιστωθεί για την ιστορική έρευνα, επ αφορμής των εορτασμών της διακοσιοστής επετείου της αμερικανικής επανάστασης.

19. Βλ. «The MGSA Bulletin», τμ. 14, 2, (1982), σ. 4' «The MGSA Bulletin», τμ. 15, 1, (1983), σ. 15.
20. Βλ ΑΣΚΙ, Αρχείο Φώτη Αποστολόπουλου, κ2, 00006, «Πρακτικά Ιδρυτικής Συνελεύσεως της Ενώσεως Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης που συνήλθε στο IFOR ENANS HALL, Λονδίνο, στις 3 Ιανουαρίου 1971 με συμμετοχή 22 Πανεπιστημιακών».
21. Βλ, ΑΣΚΙ, Αρχείο Φώτη Αποστολόπουλου, κ2, 090. 02. 00009, «Πρακτικά της 1ης Τακτικής Γενικής Συνελεύσεως της Ένωσης Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης που έγινε στις 2 και 3 Οκτωβρίου στο Παρίσι». Η συνάντηση είχε οριστεί αρχικά για τις 10-11 Ιουλίου, όμως η αδυναμία εξεύρεσης κατάλληλου χώρου οδήγησε στην αναβολή της συνάντησης και σε αύξηση των προηγούμενων εντάσεων. Βλ. ΕΜΙΑΝ, Συλλογή Γιάνη Γιανουλόπουλου, «V Αντιδικτατορικός Αγώνας», Φ 61.
22. Βλ ΑΣΚΙ, Αρχείο Φώτη Αποστολόπουλου κ2, 00005, «Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης (Καταστατικό)», σ. 1.
23. Βλ. *ό.π.*, σσ. 1-3.
24. Στο συγκεκριμένο σεμινάριο μεταξύ άλλων είχε συμμετάσχει και ο Νίκος Σβορώνος ο οποίος στις 20 Απριλίου 1974 παρουσίασε εισήγηση με θέμα «Προβλήματα σύγχρονης ελληνικής Ιστορίας». Βλ. ΑΣΚΙ, Αρχείο Φώτη Αποστολόπουλου, κ2, 00014, «Ανακοίνωση».
25. Η επιτυχία της πρώτης θερινής Σχολής που διοργανώθηκε από την ΕΕΠΔΕ στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης τον Αύγουστο του 1973, είχε ξεπεράσει «κάθε προσδοκία», μιας και υποβλήθηκαν 400 περίπου αιτήσεις συμμετοχής, ενώ η ΕΕΠΔΕ προσέφερε και 50 υποτροφίες για τους νέους σπουδαστές. Βλ. ΕΜΙΑΝ, Συλλογή Γιάνη Γιανουλόπουλου, «V Αντιδικτατορικός Αγώνας», Φ 61. Αντίστοιχη επιτυχία τη χρονιά εκείνη συνάντησε και το θερινό σχολείο που διοργάνωσε η MGSA στον Πόρο. Βλ. «MGSA Bulletin», τμ. 5, 2, (1973), σ. 9.
26. Βλ. Νικολινάκος Μάριος (επιμ.), *Οικονομική ανάπτυξη και μετανάστευση στην Ελλάδα*, Κάλβος, Αθήνα, 1974, σ. 5.
27. Βλ. «Ιδρυτική Διακήρυξη της Ελληνικής Εταιρείας Μελετών και Επιστημονικού Προβληματισμού», *Σύγχρονα Θέματα*, 1, (5/1978), σ. 7.
28. Οι δυσκολίες αφορούσαν οργανωτικής φύσεως ζητήματα, όπως παρατηρούμε και στον απολογισμό της Έκτακτης Γενικής Συνέλευσης, στην οποία συμμετείχαν 80 μέλη της εταιρείας στην οποία αναφέρθηκε η κάμψη της δραστηριότητας, η αδυναμία παρέμβασης «προς τα έξω», και η ανάγκη για διάλογο μεταξύ ερευνητών που συνέχιζαν να εργάζονται απομονωμένοι. Βλ «Χρονικό της ΕΛΕΜΕΠ», *Σύγχρονα Θέματα*, 4, (1978), σσ. 123-124.

29. Για τις εκτός Αθηνών δράσεις της εταιρείας βλ: «Χρονικό της ΕΛΕΜΕΠ», *ό.π.*, σ. 125.
30. Το ακαδημαϊκό έτος 1978-1979 μόνο, το παράρτημα Λονδίνου διοργάνωσε 10 διαλέξεις, στις οποίες συζητήθηκαν σειρά ζητημάτων κυρίως οικονομικής ιστορίας. Τις διαλέξεις αυτές παρακολουθούσαν «50-100» άτομα, προσέλευση που είχε κριθεί εξαιρετικά ικανοποιητική. Βλ. «Το χρονικό της ΕΛΕΜΕΠ Λονδίνου», *Σύγχρονα Θέματα*, 6, (10-11/1979), σσ. 114-115.
31. Βλ. «Της σύνταξης», *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, 24, (1-3/1985), σ. 3.
32. Στην περίπτωση της ΕΕΠΔΕ η παρουσία στο προεδρείο του Νίκου Σβορώνου και η μεγάλη παρουσία γνωστών μελών και στελεχών του ΚΚΕ Εσωτερικού, στις τάξεις της Ένωσης, μας παρέχει την εικόνα μιας μετωπικής αντιδικτατορικής οργάνωσης. Η δε ΕΛΕΜΕΠ, όπως φαίνεται και από το αρχειακό υλικό, συνδεόταν άμεσα με το ανανεωτικό κομμουνιστικό κόμμα, έχοντας μάλιστα ως σύνδεσμο τουλάχιστον για τα παραρτήματα του εξωτερικού τον Πέτρο Κουναλάκη. Βλ. ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ Εσωτερικού, Κουτί 85, φακ. 1.
33. Βλ. *Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική*, Έκδοση του ΚΚΕ Εσωτερικού, τχ. 17, σσ. 3, 53-54.
34. Βλ. *Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική*, τχ. 17, Μάρτιος-Απρίλιος 1977, σ. 54.
35. Βλ. Μ. Σαράφη, *Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο Πόλεμο*, Νέα Σύνορα Λιβάνης, Αθήνα, 1982 και Γ. Ο. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1984. Να σημειωθεί ότι από τον πρώτο συλλογικό τόμο εκλείπει η εισήγηση του Nicholas Hammond, μετά από αίτημα του ίδιου, αλλά και οι συζητήσεις της πρώτης ημέρας των εργασιών του συνεδρίου, οι οποίες χάθηκαν εξαιτίας τεχνικής βλάβης στη συσκευή μαγνητοφώνησης. Για διάφορους επίσης λόγους, κύριος εκ των οποίων ήταν η εξοικονόμηση χρόνου και χώρου, στην έκδοση των πρακτικών του συνεδρίου της Ουάσιγκτον δεν συμπεριλήφθησαν οι μισές περίπου ανακοινώσεις που εκφωνήθηκαν και οι οποίες σε μεγάλο βαθμό αφορούσαν πολιτιστικές πτυχές της δεκαετίας του 1940. Οι αναφορές που ακολουθούν, μέχρις σημείωσης άλλου έργου, αναφέρονται στο έργο αυτό.
36. Βλ. E. Barker, «Η Ελλάδα στο πλαίσιο των αγγλοσοβιετικών σχέσεων 1941-47» Π. Παπαστράτης, «Οι Βρετανοί και οι αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ». Ο Προκόπης Παπαστράτης, επιστημονικός συνεργάτης της Ακαδημίας Αθηνών την περίοδο εκείνη, μέσα από την εισήγηση του είχε καταδείξει τις διαδρομές που ακολούθησε η βρετανική πολιτική απέναντι στην ελληνική Αντίσταση, ενώ ο G. Alexander, «Ο Άγνωστος Γύρος», επιχείρησε με την δική του συμμετοχή να

- αναδείξει την παρουσία αλλά και τα χαρακτηριστικά μιας ακόμη «άγνωστης» προσπάθειας του ΚΚΕ για την βίαιη κατάκτηση της εξουσίας στην κατοχική περίοδο.
37. Βλ. Α. Κέδρος, «Λάθη των συμμάχων-Λάθη της αντίστασης», Θ. Χατζής, «ΕΑΜ-ΕΛΑΣ: Αντίσταση ή εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα», Η. Richter, «Η Μάχη της Αθήνας (Δεκέμβρης 1944) και ο ρόλος των Άγγλων»· Η. Fleischer, «Υπόθεση Don Stott: πρελούδιο για μια ξεχωριστή αγγλο-γερμανική ειρήνη;»· Ν. Hammond, «η Ρώσικη αποστολή στα ελληνικά βουνά και η είσοδος του ΕΑΜ στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας».
38. Βλ. Εφ. *Το Βήμα*, 28.5.1978, σ. 19.
39. Μια ενδιαφέρουσα αναφορά στις εργασίες του συνεδρίου του Λονδίνου από συμμετέχοντα, στο Μπούρας Νίκανδρος, *Έλληνες στο Λονδίνο*, Ακακία, Λονδίνο, 2014.
40. Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, «Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940», *Σύγχρονα Θέματα*, 4, (1978), σ. 113.
41. Οι αναφορές που ακολουθούν, μέχρις σημείωσης άλλου έργου, βρίσκονται στο Γ. Ο. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1984· Βλ. C. M. Woodhouse, «Το ΕΑΜ και η σχέση του με τη Βρετανία»· Ν. Σβορώνος, «Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950 στην ελληνική ιστορία». Η περιορισμένη, στην καλύτερη περίπτωση, εισήγηση του Woodhouse ενώ αρχικό στόχο των διοργανωτών, είχε να συμβάλει στην εξισορρόπηση της εναρκτήριας συνεδρίας, με δεδομένη την παρουσία του Νίκου Σβορώνου, γρήγορα βρέθηκε στο σώμα των επιμέρους ανακοινώσεων του εκδοθέντος τόμου που επιμελήθηκε ο Γιάννης Ιατρίδης. Ενδιαφέρον επίσης στοιχείο, αποτελεί το γεγονός ότι οι συμβουλές του Νίκου Σβορώνου παρά το γεγονός πως αναφέρονται αρκετά συχνά σε διπλωματικές εργασίες αλλά και σε επιστημονικά κείμενα, μάλλον δεν απασχόλησαν ιδιαίτερα την πλειοψηφία των αναγνωστών τους. Χαρακτηριστική είναι η συνεχιζόμενη απουσία μιας μελέτης σχετικής με την κοινωνική συμμετοχή στο ΕΑΜ. Προσπάθεια την οποία, ειρήσθω εν παρόδω, έχει αναλάβει η Υποψήφια Διδάκτορας Σίσσυ Τζαβδάρα μέσα από την εκπονούμενη μελέτη της στο πλούσιο υλικό των δηλώσεων μετανοίας.
42. Βλ. Η. Fleischer, «Επαφές μεταξύ των γερμανικών αρχών κατοχής και των κυριότερων οργανώσεων της ελληνικής αντίστασης»· J. Petropoulos, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής»· J. Hondros *Η ελληνική αντίσταση 1941-1944: Επανεκτίμηση*.
43. Βλ. Π. Παπαστράτης, «Η κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου»· L. Bærentzen, «Η απελευθέρωση της Πελοποννήσου»· R. Clogg, «Η Υπηρεσία

- Ειδικών Επιχειρήσεων στην Ελλάδα SOE» H. Richter, «Η Συμφωνία της Βάρκιζας και τα αίτια του Εμφυλίου Πολέμου» Σ. Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας» Κ. Βεργόπουλος, «Η συγκρότηση της νέας αστικής τάξης 1944-1952».
44. Βλ. Α. Φατούρος, «Πως κατασκευάζεται ένα επίσημο πλαίσιο διείσδυσης: οι Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα, 1947-1948» Γ. Μαυρογορδάτος, «Οι Εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946: προοίμιο του Εμφυλίου Πολέμου».
45. Βλ. Γ. Ιατρίδης, «Εμφύλιος πόλεμος, 1945-1946: εθνικοί και διεθνείς παράγοντες» Ν. Αλιβιζάτος, «Καθεστώς έκτακτης ανάγκης και πολιτικές ελευθερίες, 1946-1949» Κ. Τσουκαλάς, «Η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου».
46. Βλ. Β. Κουφουδάκης, «Οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα Ηνωμένα Έθνη, και το ελληνικό ζήτημα, 1946-1952» Α. Πόλλις, «Επέμβαση των ΗΠΑ στα ελληνικά εργατικά σωματεία, 1947-1950» L. Wittner, «Η αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα».
47. Μια ενδιαφέρουσα λογοτεχνική αποτίμηση της συζήτησης της στρογγυλής τράπεζας βρίσκεται στο Β. Βασιλικός, *Μαθήματα ανατομίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1978 καθώς και στην πρόσφατη επανέκδοση του έργου με νέα εισαγωγή αλλά και το πρωτότυπο κείμενο στα αγγλικά. Βλ. Β. Βασιλικός, *Μαθήματα ανατομίας*, Ποικίλη Στοά, Αθήνα, 2018.
48. Το ζήτημα της ύπαρξης πολιτικού κενού στην Ελλάδα αναδείχθηκε από σειρά επιστημόνων, βλ. κυρίως Ι. Πετρόπουλος, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής», *ό.π.*
49. Βλ., κυρίως, Σ. Β. Θωμαδάκης, «Μαύρη Αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», *ό.π.* Κ. Βεργόπουλος, «Η συγκρότηση της νεας αστικής τάξης, 1944-1952 *ό.π.* Κ. Τσουκαλάς, «Η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου», *ό.π.*
50. Βλ. R. Clogg, «Η Υπηρεσία Ειδικών Επιχειρήσεων στην Ελλάδα SOE, *ό.π.*, σ. 181.
51. Το σημείο αυτό το οποίο στην εισήγηση του Woodhouse τοποθετήθηκε στα μέσα του 1943, το είχε αποδείξει ο Προκόπης Παπαστράτης στο συνέδριο στο Λονδίνο, βλ Π. Παπαστράτης, «Οι Βρετανοί και οι αντιστασιακές...», *ό.π.*
52. Τις εκτιμήσεις των Woodhouse, Alexander αλλά και Hammond και Myers, οι οποίοι επιχείρησαν στην επιλεκτική χρήση των αρχείων να βασίσουν, όπως αποδείχθηκε, ανακρίβειες αλλά και παλαιότερους μύθους –στην περίπτωση των βρετανών αφορούσαν μύθους που οι ίδιοι είχαν δημιουργήσει σε προηγούμενα γραπτά τους– ανέτρεψε χαρακτηριστικά ο Προκόπης Παπαστράτης στις δυο εισηγήσεις του.
53. Ν. Αλιβιζάτος, «Καθεστώς έκτακτης ανάγκης και πολιτικές ελευθερίες, 1946-1949», *ό.π.*

54. Βλ. Α. Πόλλις, «Επέμβαση των ΗΠΑ»' *ό.π.* Β. Κουφουδάκης, «Οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα Ηνωμένα Έθνη», *ό.π.* L. Wittner, «Η αμερικανική πολιτική...», *ό.π.* Α. Φατούρος, «Πως κατασκευάζεται ένα επίσημο...». Να σημειωθεί πως πληροφορίες για το ελληνικό εργατικό κίνημα προήλθαν από τις συλλογές του Παγκόσμιου Οργανισμού Εργασίας που εδρεύει στην Γενεύη.
55. Βλ Κ. Βεργόπουλος, «Η συγκρότηση», *ό.π.* Κ. Τσουκαλάς, «Η ιδεολογική επίδραση», *ό.π.*
56. Βλ. Η. Fleischer, «Επαφές μεταξύ των γερμανικών αρχών κατοχής και των κυριότερων οργανώσεων της ελληνικής αντίστασης», *ό.π.*, σ. 113.
57. Το γεγονός μπορεί να αποδοθεί και στην παρουσίαση του θέματος από τον Heinz Richter, οι εισηγήσεις του οποίου και στα δυο συνέδρια είναι προβληματικές, γεγονός το οποίο διαφαίνεται αρχικά στην εισαγωγή του πρώτου συλλογικού τόμου που έγραψε ο Νίκος Σβορώνος και στην λεπτή κριτική που ασκεί στον γερμανό ιστορικό. Μεγαλύτερης έντασης κριτική άσκησε ο Hagen Fleischer, ο οποίος και εξαιτίας της εγγύτητας του αντικείμενου των δύο επιστημόνων είχε τη δυνατότητα να αναγνωρίσει και να αναδείξει τα πολλά και σημαντικά προβλήματα των αναλύσεων του Richter. Βλ. Hagen Fleischer, *ό.π.*, σ. 112.
58. Βλ. Α. Λιάκος, *Ο Ελληνικός 20ός αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2019, σ. 670.
59. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο Γιάννης Ιατρίδης, τόσο στην εισήγησή του όσα και στα εισαγωγικά κείμενα που συνέγραψε για τον τόμο, δεν έλαβε υπόψη την εργασία του Φίλιππου Ηλιού, παρά το γεγονός ότι από την εποχή της δημοσίευσής της στην *Αυγή* μέχρι την έκδοση του 1982 είχαν μεσολαβήσει δύο χρόνια.
60. Το αφιέρωμα δημοσιεύθηκε σε συνέχειες στην *Αυγή* από την 1η Δεκεμβρίου του 1979 έως τις 22 Ιανουαρίου του επόμενου έτους. Μια πρώτη προσέγγιση του γράφοντος με την εργασία του Φίλιππου Ηλιού για τον Εμφύλιο Πόλεμο. βλ. Α. Αγγελίδης, «Ο Εμφύλιος πόλεμος στην ιστοριογραφία: το αφιέρωμα στην εφημερίδα η *Αυγή*», στο Τζαγκαρουλάκη Χρύσα (επιμ.), *Επετηρίδα 2015-2016*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2016.
61. Βλ. Α. Αντωνίου, Ν. Μαραντζίδης, «Το επίμονο παρελθόν», στο Α. Αντωνίου, Ν. Μαραντζίδης, *Η εποχή της σύγχυσης, η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Εστία, Αθήνα, 2008, σ. 35.
62. Χαρακτηριστικά και εξαιρετικά περιορισμένα, υπενθυμίζουμε την ίδια τη δημοσίευση των αρχαικών τεκμηρίων, αλλά και να αναφέρουμε την ίδρυση τεχνοκρατικών κρατικών κέντρων μελέτης στην Ελλάδα, όπως το Βασιλικό (Εθνικό) Ύδρυμα Ερευνών, αλλά και τη δημιουργία σωματείων προαγωγής των νεοελληνικών σπουδών και επιστημονικές εταιρείες όπως για παράδειγμα η Διεθνής

Εταιρεία Ελληνικών Σπουδών, με την οποία συνδέθηκε σειρά ελλήνων πανεπιστημιακών της περιόδου. Βλ. *Επιθεώρηση Τέχνης*, «Διεθνής Εταιρεία Ελληνικών Σπουδών», 103/7(1963), σ. 97.

63. Το 1971 ο Κ. Θ. Δημαράς ήταν προσκεκλημένος της Εταιρείας ως ομιλητής στο συνέδριο που είχε διοργανώσει η MGSA στο Σικάγο, στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως. Οι ελληνικές αρχές, όμως, είχαν απαγορεύσει την έξοδο στον Δημαρά από την χώρα, ενώ την ίδια περίοδο η MGSA, είχε αρνηθεί και τη συνεργασία με την ΕΕΠΔΕ, μιας και η αποστολή του Νίκου Σπράου στο ίδιο συνέδριο απέτυχε, ενώ η MGSA λίγο αργότερα, εξηγώντας ίσως, με τον τρόπο αυτό, και την αποτυχία σύνδεσης με την ΕΕΠΔΕ, ανακοίνωσε μέσω του οργάνου της, ότι δεν μπορούσε να καταδικάσει καμία άποψη. Βλ «MGSA Bulletin», τμ. 5, 1, (1973), σ. 20. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή ήταν η δεύτερη φορά που το ελληνικό κράτος στάθηκε εμπόδιο στην παρουσία του Δημαρά, σε συνέδριο του εξωτερικού. Το 1956 είχε αρνηθεί και πάλι την έξοδο του έλληνα ιστορικού, όταν αυτός είχε κληθεί σε Συνέδριο Ελληνικών Σπουδών στην Γερμανία βλ. *Επιθεώρηση Τέχνης*, «Διεθνής Εταιρεία Ελληνικών Σπουδών», *ό.π.*
64. Ο τομέας της παρέμβασης που επιλέχθηκε ως προμετωπίδα της πολιτικής του χώρου αυτού, η παιδεία, σε συνδυασμό με την οργανωτική και κατ' επέκταση πρακτική αυτονομία που προσέφερε το ΚΚΕ Εσωτερικού στις διάφορες οργανώσεις με τις οποίες συνδέονταν, ίσως ξεκινά να επεξηγεί, ταυτόχρονα, και την «γοητεία» που άσκησε το κόμμα αυτό, στο χώρο της ελληνικής διανόησης.